

Historisk ärtodling i Sverige:

Sorter, ärttyper och samodlingsgrödor i Nordiska museets frågelistsvar från 1937

Rebecca Wiman

Examensarbete/Självständigt arbete • 15 hp

Sveriges lantbruksuniversitet, SLU

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för biosystem och teknologi

Trädgårdsingenjör-odling

Alnarp 2026

Historisk ärtodling i Sverige:

Sorter, ärttyper och samodlingsgrödor i Nordiska museets frågelistsvar från 1937

Historical Pea Cultivation in Sweden:

Varieties, Pea Types and Intercrops in the Nordic Museum Questionnaire Responses from 1937

Rebecca Wiman

Handledare:	Dylan Wallman, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för biosystem och teknologi
Bitr. handledare:	Matti Wiking Leino, Stockholms universitet, Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Examinator:	Georg Carlsson, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för biosystem och teknologi
Omfattning:	15 hp
Nivå och fördjupning:	Grundnivå, G2E
Kurstitel:	Självständigt arbete i biologi
Kurskod:	EX0855
Program/utbildning:	Trädgårdsingenjör- odling
Kursansvarig inst.:	Institutionen för biosystem och teknologi
Utgivningsort:	Alnarp
Utgivningsår:	2026
Omslagsbild:	Ekberg, O. 1931, Nordiska museets arkiv
Upphovsrätt:	Arkivbilder används med tillstånd från Nordiska museets arkiv. Övriga figurer och kartor har framställts av författaren.
Nyckelord:	<i>Pisum sativum</i> L., historisk odling, lantsorter, samodling

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institution för biosystem och teknologi

Sammanfattning

Lantsorter och historiska samodlingssystem representerar viktiga genetiska och kulturhistoriska resurser för framtidens hållbara jordbruk. Syftet med denna studie var att undersöka vilka ärttyper, sorter och samodlingsgrödor som odlades i Sverige under perioden cirka 1850–1937 utifrån Frågelista 68: Ärtodling från Nordiska museet. Studien undersökte även förändringar i odling och användning av ärt över tid. Materialet består av 163 frågelistsvar från olika delar av Sverige och analyserades genom deskriptiv sammanställning och geografisk visualisering. Resultaten visar att gråärt och gulfröig kokärt var de mest geografiskt spridda ärttyperna. Även sockerärt förekom geografiskt spridd över stora delar av landet, men i mindre omfattning. Medan mägärt, spritärt och grönförlig kokärt främst förekom i södra och mellersta Sverige. Ett stort antal lokala namn och sorter identifierades, särskilt inom ärttyperna gråärt och gulfröig kokärt, vilket visar på en betydande variation i lokalsorter i historisk ärtodling. Det historiska källmaterialet bidrar även med information om sorter och lokala namn som annars riskerat att gå förlorade. Samodling av ärt var vanligt förekommande, främst tillsammans med havre och råg. Regionala skillnader framträdde där samodling med böna var särskilt koncentrerad till västkusten, medan havre förekom i stora delar av landet. Studien visar vidare att svensk ärtodling förändrades under den studerade perioden, från huvudsakligen odling för humankonsumtion till en ökad inriktning mot foderproduktion och odling till konservindustrin under början av 1900-talet. Studien drar slutsatsen att frågelistsvaren utgör en viktig källa till kunskap om lokalsorter, historiska odlingssystem och biologiskt kulturarv.

Nyckelord: *Pisum sativum* L., historisk odling, lantsorter, samodling

Abstract

Landraces and historical intercropping systems represent important genetic and cultural heritage resources for the development of sustainable agriculture in the future. The aim of this study was to investigate which pea types, varieties, and intercrops were cultivated in Sweden during the period c. 1850–1937 based on Questionnaire 68: Pea Cultivation from the Nordic Museum. The study also examined changes in pea cultivation and use over time. The material consists of 163 questionnaire responses from different parts of Sweden and was analysed through descriptive compilation and geographic visualisation. The results show that gray pea and yellow seeded field peas were the most geographically widespread pea types. Sugar pea was also distributed across large parts of the country, although to a lesser extent, while wrinkle pea, shelling pea, and green seeded field peas mainly occurred in southern and central Sweden. A large number of local names and varieties were identified, particularly within gray pea and yellow seeded field pea, indicating considerable variation in local varieties within historical Swedish pea cultivation. The historical source material also contributes information about varieties and local names that otherwise risked being lost from the historical record. Intercropping of peas was common, primarily together with oats and rye. The study further shows that Swedish pea cultivation changed during the studied period, from mainly cultivation for human consumption to an increased focus on fodder production and cultivation for the canning industry during the early twentieth century. The study concludes that the questionnaire material constitutes an important source of knowledge regarding local varieties, historical cultivation systems, and biological cultural heritage.

Keywords: *Pisum sativum* L., historical cultivation systems, landraces, intercropping, archival questionnaire

Innehållsförteckning

1.	Inledning.....	6
1.1	Syfte och frågeställning	7
1.1.1	Syfte	7
1.1.2	Frågeställningar.....	7
1.2	Bakgrund	8
1.2.1	Ärt i svensk odlingshistoria	8
1.2.2	Ärtsystematik och ärttyper.....	8
1.2.3	Lantsorter, lokalsorter och formellt växtförädlade sorter	9
1.2.4	Samodling av ärt	10
1.2.5	Frågelistor som historiskt material	10
2.	Material och metod.....	11
2.1	Källmaterial.....	11
2.2	Litteratursökning	11
2.3	Databearbetning och analys.....	11
2.4	Avgränsningar och metodologiska överväganden.....	12
2.5	Etiska överväganden och reflexivitet	15
3.	Resultat	16
3.1	Ärttyper	16
3.1.1	Geografisk fördelning av ärttyper	17
3.1.2	Förekomst av ärttyper	19
3.2	Förändringar i odling och användning	20
3.3	Ärtsorter och lokala namn.....	22
3.3.1	Gråärt.....	23
3.3.2	Grönfröig kokärt	26
3.3.3	Märgärt.....	28
3.3.4	Sockerärt.....	30
3.3.5	Spritärt.....	32
3.3.6	Vit- och gulfröig kokärt	34
3.3.7	Ospecificerad ärttyp	37
4.	Samodlingsgrödor.....	39
5.	Diskussion	41
5.1	Geografiska spridningsmönster och förekomst av ärttyper	41
5.1.1	Svårigheter kring namn och benämningar av ärttyper	42
5.2	Förändringar i svensk ärtodling under perioden cirka 1850–1937	42
5.3	Geografisk spridning och förekomst av lokala namn och sorter.....	43
5.3.1	Svårigheter kring namn och benämningar av ärtsorter	44
5.4	Historiska samodlingsgrödor	44

5.5	Metodkritik	45
5.6	Vidare forskning.....	45
6.	Slutsats	47
	Referenser	48
	Bilaga 1	51

1. Inledning

Minskning av biodiversitet och agrobiodiversitet utgör idag ett av de största hoten mot framtida livsmedels- och näringssäkerhet (Antonelli et al., 2020). Det kan relateras till det moderna jordbrukets storskaliga monokulturella odlingssystem där ett begränsat antal grödor och sorter dominerar (Williams et al., 2020; Jacques & Jacques, 2012). Dagens formellt växtförädlade sorter kännetecknas av en smalare genetisk bas än äldre sorter (Gupta et al., 2021). Äldre sorter uppvisar därför en större genetisk variation och deras bevarande är viktigt för att motverka förlusten av agrobiodiversitet, samt säkerställa tillgången till genetiska resurser för framtida växtförädling och anpassning till förändrade klimat- och odlingsförhållanden (Dwivedi et al., 2016; Marone et al., 2021).

En gröda som är särskilt relevant i sammanhanget är ärt (*Pisum sativum* L.), som har en hög variation i ärttyper och ärtsorter. De många olika typerna och sorterna utgör inte bara viktiga genetiska resurser för framtida växtförädling, utan bidrar även till en kulinarisk mångfald genom variation i smak, arom och textur (Westling et al., 2024). Ärt spelar även särskild roll på grund av dess kvävefixerande egenskaper och möjlighet till en mer diversifierad proteinkälla (Mayes et al., 2011; Mustafa et al., 2012). Historiskt har ärt haft en betydande roll i det svenska jordbruket. Under början av 1800-talet utgjorde ärtodlingen 3 % av Sveriges totala åkerareal (Jordbruksverket, 2007), jämfört med 1 % idag (Jordbruksverket, 2025). Fram till 1900-talet dominerades odlingen huvudsakligen av lantsorter (Osvald, 1959), sorter som utmärks av en hög genetisk variation inom populationen (Zeven, 2000). Under 1900-talet minskade samodling av ärt i samband med formell växtförädling av lågväxta och bladlösa sorter, där bladen helt eller delvis omvandlats till klängen. (Hovinen, 1988). Idag odlas lantsorter och andra lokalsorter endast i begränsad omfattning i Sverige (Leino & Nygård, 2008), och kommersiell odling av lantsorter förekommer endast på omkring 50 platser i landet (Ortman et al., 2023).

Mot bakgrund av detta framkommer vikten av att undersöka vilka ärttyper och ärtsorter som förekom, samt hur de samodlades i Sverige innan den moderna växtförädlingen inleddes. I denna studie analyseras därför frågelistor om ärtodling insamlade av Nordiska museet, vilka innehåller Ortsmeddelarnas egna beskrivningar om ärtodling under perioden cirka 1850–1937. Med utgångspunkt i den historiskt varierade odlingen av ärt i Sverige och dess samtida betydelse för agrobiodiversitet och livsmedelssäkerhet, kan materialet utgöra en viktig kunskapskälla som, trots sin relevans, tidigare endast analyserats i begränsad omfattning.

1.1 Syfte och frågeställning

1.1.1 Syfte

Syftet med denna studie är att, med utgångspunkt från frågelistsvaren från Nordiska museet från år 1937, undersöka vilka ärttyper, ärtsorter och samodlingsgrödor till ärt som odlades och deras geografiska spridning i Sverige. Studien syftar även till att analysera hur odling och användning av ärt beskrivs förändras över tid.

Frågelistsvaren innehåller både uppgifter om odling vid tiden för besvarandet (1937) och återblickar på tidigare odling, vilket innebär att studien huvudsakligen speglar tiden från senare delen av 1800-talet fram till 1937. Studien behandlar därmed en period före och i inledningen av den moderna växtförädlingen, då lokalsorter var dominerande, men där kunskapen om deras odling och geografiska spridning idag är begränsad. Genom analys av odlarnas egna beskrivningar kan studien bidra till en fördjupad förståelse av historisk ärtodling i Sverige. Resultaten kan även vara relevanta i ett nutida perspektiv, för bevarandet av agrobiodiversitet och utveckling av hållbara odlingssystem.

1.1.2 Frågeställningar

1. Vilka ärttyper och ärtsorter odlades i Sverige enligt frågelistsvaren från 1937 och hur var dessa geografiskt fördelade?
2. Hur beskrivs förändringar i odling och användning av ärt mellan senare delen av 1800-talet och år 1937 i frågelistsvaren?
3. Vilka grödor samodlades med ärt och hur varierade samodlinggrödan mellan olika delar av Sverige?

1.2 Bakgrund

1.2.1 Ärt i svensk odlingshistoria

I Sverige har ärt (*Pisum sativum* L.) odlats sedan tidiga stenåldern (Daves, 1995) och har historiskt varit en viktig gröda både inom åker- och trädgårdsodling (Osvald, 1959). De sorter som odlades före och under 1800-talet bestod huvudsakligen av lantsorter (Osvald, 1959; Sjödin, 1997). Under början av 1900-talet etablerades den formella svenska växtförädlingen av ärt (Bingefors, 1986) och första svenskförädlade ärtsorten introducerades år 1904. Dessa sorter togs fram genom urval och planerade korsningar mellan svenska lantsorter och utländska sorter (Sjödin, 1997). Förädlingen fokuserade främst på högre avkastning, minskad risk för liggsäd och jämnare mognad (Bingefors, 1986). Lantsorter fortsatte ändå att odlas på åkermark i Sverige fram till 1950-talet (Osvald, 1959), men i takt med att moderna växtförädlade sorter fick ökad spridning minskade odlingen av äldre lantsorter, vilket bidrog till en successiv minskning av sortvariationen inom svensk ärtodling under 1900-talet (Leino, 2023). I samband med att konservindustrin utvecklades under 1930-talet, och fortsatte att expandera efter andra Världskriget, började de tidigare trädgårdsärterna sprit-och märgärt även att odlas på åkermark specifikt för industriell konservering (Bingefors, 1986 och Osvald, 1959).

1.2.2 Ärtsystematik och ärttyper

Ärt tillhör familjen Fabaceae och klassificeras idag som arten *Pisum sativum* L. Historiskt har dock olika typer av ärter ofta delats in i åkerärter (*Pisum arvense*) och trädgårdsärter (*Pisum sativum*), där gråärt och kokärt traditionellt räknats som åkerärt medan exempelvis märgärt, sockerärt och spritärt betraktats som trädgårdsärter (Lyttekens, 1904–1906; Osvald, 1959). I modern systematik betraktas dessa inte som separata arter utan som variationer inom samma art.

I denna studie används den indelning av ärttyper som tillämpas inom Svensk kulturväxtdatabas (SKUD, u.å.). De ärttyper som behandlas är gråärt, grönfröig och gulfröig kokärt, kronärt, märgärt, sockerärt och spritärt. Gråärt, även kallad foderärt, kännetecknas av violetta eller lila blommor och frön med stor variation i färg och form, från små mörka till större gråbruna frön (Aldén & Ryman, 2023). Ärttypen har historiskt odlats både till humankonsumtion och djurfoder och betraktas som den äldsta odlade ärttypen i Sverige (Osvald, 1959). För humankonsumtion äts fröna oftast kokade (Leino et al., 2023). Ärttypen kokärt används främst som torkade ärter för kokning och inkluderar både gulfröig och grönfröig kokärt. Märgärt och spritärt odlas främst för sina frön

som skördas omogna och gröna, medan sockerärt och kronärt används med hela omogna baljan (Aldén och Ryman, 2023; SKUD, u.å.).

1.2.3 Lantsorter, lokalsorter och formellt växtförädlade sorter

Under 1800-talet saknades nästan helt formella svenska sortnamn (Börjesson, 2015), vilket gör det svårt att försöka kategorisera historiska ärtsorter från perioden cirka 1850–1937. Samma sort kan därför förekomma under olika lokala namn i olika delar av landet, samtidigt som olika sorter ibland kunde benämnas med samma namn. I arbetet behandlas därför lantsorter, lokalsorter och formellt växtförädlade sorter för att särskilja dem åt.

De sorter som odlats i årtusenden kallas lantsorter (Leino et al., 2023). En lantsort är en population av odlade växter som har utvecklats under lång tid inom samma geografiska område genom att en liten del av skörden sparats för att odlas som nästkommande sådd upprepade gånger. Lantsorter har därmed inte genomgått formell växtförädling, utan har i stället anpassats till lokala klimat- och jordförhållanden och bondens odlingsmetoder (Camacho Villa, 2005). En egenskap hos lantsorter är deras heterogenitet som uttrycks i en variation i exempelvis växtsätt, mognadstid och motståndskraft mot sjukdomar inom den egna populationen. Den genetiska variationen kan bidra till ökad tolerans mot varierande miljöförhållanden, såsom torka, och göra populationerna mer stabila över tid. Även om avkastningen ofta är lägre jämfört med moderna förädlade sorter (Zeven, 2000). Vanliga lantsorter av gråärt fram till 1800-talets slut var bland annat 'Jämtlandsärt', 'Rättviksärt' och 'Strömsnäsärt'. Av gulfröig kokärt var 'Upplandsärt' och 'Östgöta gulärt' vanligt odlade (Osvald, 1959).

Begreppet lantsort är samtidigt inte alltid entydigt definierat, eftersom det ofta är svårt att avgöra en sorts ursprung och genetiska historia. I denna studie används därför även begreppet lokalsort. Gemensamt för lokalsorter är, liksom för lantsorter, att de odlats under lång tid inom ett geografiskt område och att odlaren återkommande sparar utsädet. Deras ursprung kan däremot variera. Lokalsorter kan innefatta genuina lantsorter, lantsorter som korsats med handelssorter, sorter som uppstått ur lantsorter som sedan bevarats lokalt (Leino et al., 2023).

Formellt växtförädlade sorter innefattar sorter som genom systematiskt urval och planerade korsningar för att erhålla önskvärda egenskaper (Bingefors, 1986). Den moderna växtförädlingen i Sverige inleddes under 1900-talet och kom succesivt att dominera de odlade odlingsgrödorna (Osvald, 1959).

1.2.4 Samodling av ärt

I samodlingssystem odlas två eller flera växtarter tillsammans under delar av eller hela växternas kulturtid (Glaze-Corcoran et al., 2020). De finns flera sätt att utforma en samodling, fyra vanliga system innefattar blandad samodling, radsamodling, bandsamodling och reläsamodling (Andrews och Kassam, 1976; Lithourgidis et al., 2011). Historiskt samodlades ärt i Sverige ofta med spannmål för att minska risken för liggsäd (Osvald, 1959). Även samodling med böna förekom i samma syfte, särskilt i landets västra delar (Leino et al., 2023). Under 1900-talet minskade samodling av ärt i samband med formell växtförädling av lågväxta och bladlösa sorter, där bladen helt eller delvis omvandlats till klängen. En utveckling som minskade risken för liggsäd avsevärt och fick stor betydelse för konventionell odling av ärt (Hovinen, 1988). Samodlingssystem till äldre sorter av ärt har visat sig förbättra odlingsstabilitet och minska risken för liggsäd (Westling et al., 2019). Historiska samodlingssystem som framkommer i frågelistsvaren kan därför bidra med kunskap om vilka grödkombinationer som tidigare användes för lokalsorter av ärt i olika delar av Sverige.

1.2.5 Frågelistor som historiskt material

Under 1920-talet inleddes frågelistverksamheten vid Nordiska museet och andra nordiska arkiv för att samla in information om nordiskt liv och arbete, seder och bruk (Österman, 1991). Denna insamling syftade till att dokumentera en försvinnande nordisk folkkultur (Hagström och Marander- Eklund, 2005). Verksamheten pågår än idag på Nordiska museet och frågelistorna delas upp i två serier: Nm- och Sp-serien. Nm-serien är Nordiska museets frågelistor som är mer övergripande, långa och utförliga, medan Sp-serien inriktar sig på speciella detaljer och är mer kortfattad (Österman, 1991). Frågelistan som bearbetas i denna studie är övergripande om ärtodling och därmed tillhör den Nm-serien. På Nordiska museet framställs frågorna av ämnesexperter och skickas ut till så kallade meddelare, vilket är personer som besvarar frågorna självbiografiskt i skrift. För sitt arbete får meddelarna ett arvode för sitt arbete, som varierar beroende på svarets omfattning (Österman, 1991). De tidiga meddelarna fungerade även som så kallade Ortsmeddelare. Det vill säga att de inte enbart delade med sig av egna erfarenheter, utan även samlade in berättelser från lokalbefolkningen genom samtal, vilka de sedan sammanfattade i sina frågelistsvar (Hagström och Marander- Eklund, 2005). Frågelistsvaren som denna studie utgår ifrån om ärtodling bygger på Ortsmeddelare.

2. Material och metod

2.1 Källmaterial

Det huvudsakliga materialet för studien utgörs av Frågelista 68: Ärtodling, framtagen av Ola Bannbers, anställd vid Nordiska museet. Den skickades ut år 1937 (Nordiska museet, pers. kom.). Syftet med frågelistan är inte helt fastställt, men den ingick i museets bredare frågelistverksamhet vars övergripande mål under början av 1900-talet var att dokumentera en försvinnande folkkultur (Östman, 2001). Utskick gjordes till en fast ortsmeddelarstab över hela landet där svaren är en sammanfattning av ortens invånares egna berättelser. Idag finns frågelistan och frågelistsvaren tillgängliga i en inscannad transkriberad version på Nordiska museets onlinearkiv. Originaltexterna finns även på Nordiska museets arkiv. I denna studie har den transkriberade versionen använts för analys och originalmaterialet förekommer endast som bild.

Frågelistan bestod av öppna frågor om respondenternas odlingsmetoder för ärtor. Frågorna skickades ut till respondenterna, som besvarade dem skriftligt med fria textsvar. Eftersom materialet samlades in genom en systematisk frågelisteundersökning år 1937 och senare analyserades i denna studie, behandlas det som sekundärdata. En fullständig version av den transkriberade frågelistan återges i Bilaga 1.

2.2 Litteratursökning

Litteratur till studien har samlades in från Web of science, Primo (Sveriges Lantbruksuniversitets Bibliotekets söktjänst) och Google Scholar. Utöver vetenskapliga artiklar användes facklitteratur som hittades genom Primo och referenssökningar i tidigare funna källor. Den litteratur som valdes ut rörde ämnen som historisk ärtodling i Sverige, ärtsystematik, lant sorter, samodling, växtförädling och frågelistor som metod. För att täcka in ett större urval användes både svenska och engelska söktermer.

Sökord:

Pisum sativum, ärt, pea, lant sorter, landraces, Sweden, intercropping, plant breeding, frågelistor, växtsystematik, ärttyper

2.3 Databearbetning och analys

Samtliga svar från frågelistan behandlades manuellt. Endast de delar som ansetts relevanta för att besvara de formulerade frågeställningarna inkluderades i analysen. Eftersom materialet består av fritextsvar varierar graden av detaljrikedom och struktur mellan respondenterna. I vissa fall följer svaren

frågelistans uppbyggnad, medan andra svar förekommer i olika delar av texten. Relevant information har därför identifierats oberoende av placering i frågelistsvaren.

För att möjliggöra kvantitativ analys har benämningar standardiserats och kategoriserats i enligt nutida definierade ärttyper. I de fall där formella sortnamn saknades inkluderades även lokala benämningar och beskrivningar av morfologiska egenskaper, då dessa kan bidra till att identifiera och särskilja variation i de odlade ärtorna. Den geografiska kartläggningen baserades på socken, då det utgör den mest precisa lokalisering som angivits i materialet. Analysen baseras på deskriptiv statistik och sammanställning. Resultaten visualiserades genom kartor framställda i QGIS (QGIS Development Team, 2025) och diagram skapade i Microsoft Excel (Microsoft 365).

2.4 Avgränsningar och metodologiska överväganden

Av de 165 socknar som tilldelades frågelistan exkluderades två svar från svenskbygder i Estland, då studien avgränsats till Sverige. Totalt analyserades därmed 163 svar. För 13 socknar saknades uppgifter om odlade ärttyper eller sorter, varav dessa inte inkluderades i den geografiska analysen. Därtill uppgav en respondent från Malå och Arvidsjaur socken att ärtodling inte förekommit där på grund av klimatförhållandena. Totalt omfattar kartmaterialet därmed 149 dokumenterade odlingsplatser.

I materialet förekommer variation i hur olika ärttyper och ärtsorter benämns. Under den aktuella tidsperioden användes sällan formella sortnamn, vilket innebär att många ärter identifieras genom lokala namn eller beskrivningar. I resultatredovisningen har därför även sådana beskrivningar inkluderats då de kan ge information för att särskilja ärter.

För att möjliggöra jämförbarhet har benämningar i materialet standardiserats och i vissa fall tolkats. Samtliga uppgifter om "grönärt" kategoriserats som grönfröig kokärt. Detta innebär en osäkerhet, då termen även kan avse omogna frön av andra ärttyper, såsom märtärt eller spritärt. Även lokala benämningar har i vissa fall tolkats och sammanförts. 'Sandärt' har kategoriserats som 'Pelusker', då dessa är alternativa benämningar för samma ärtsort (Osvald, 1959). Benämningar som "Västgöta vitärt" har konsekvent kategoriserats som "Västgöta gulärt", och motsvarande tolkning har gjorts för "Östgöta vitärt" i relation till sorten 'Östgöta gulärt', baserat på likheter i beskrivning och namngivning.

I ett fall har benämningen "solvärt" tolkats som en felstavning av sorten 'soloärt', baserat på språklig likhet och jämförelse med känt sortnamn sett till morfologiska egenskaper. Sorten 'Viktoria' beskrivs i materialet som gulfröig. Eftersom det finns en känd sort med detta namn som tillhör gruppen gulfröig kokärt har dessa

uppgifter kategoriserats därefter, trots att sortnamnet förekommer inom flera ärttyper.

Kransärt förekom ha odlats i ett av frågelistsvaren från Kråkshults socken i Småland. Lyttkens (1904–1906) anger ”kransärt” som en alternativ benämning för ärttypen kronärt. Då ärttypen endast förkom i en socken utan närmare beskrivning har den inte behandlats i resultatet.

I de fall där annat än en socken angetts som geografisk plats har mittpunkten för det angivna området använts för placering i kartorna. Det gäller för landskapen Dalsland, Västergötland och häradet Sevede. Samma metod tillämpades när två angränsande socknar angivits tillsammans i ett svar. Dessa fall redovisas i tabell 1. Det medför att kartorna visar övergripande spridningsmönster snarare än exakta odlingsplatser.

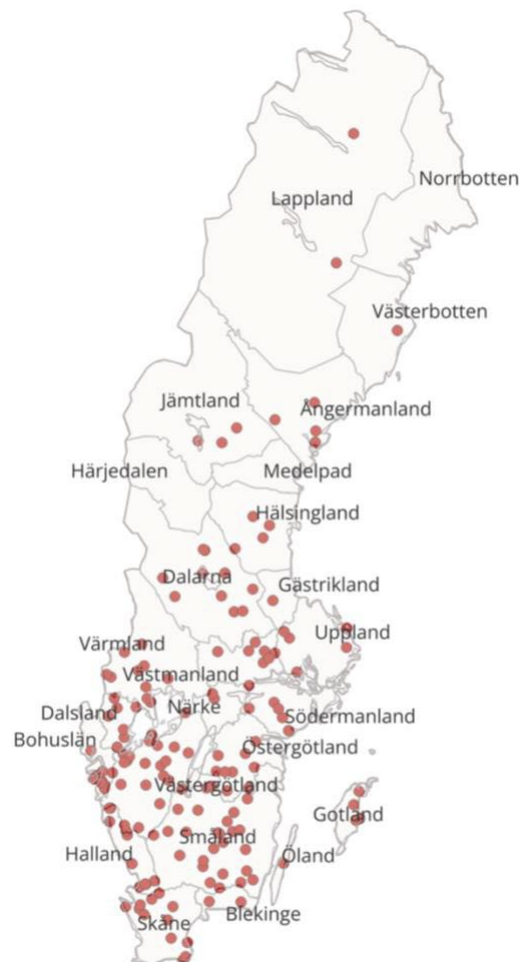
Tabell 1. *Frågelistsvar som angett två angränsande socknar tillsammans där deras mittpunkt använts för placering i kartorna.*

Angränsande socknar angivna tillsammans	Landskap
Lommaryds och Vireda socknar	Småland
Harplinge och Enslövs socknar	Halland
Kymbo och Näs socknar	Västergötland
Åsbo och Malexander socknar	Östergötland
V. Åsaka och Björke socknar	Västergötland
Södra rörums och Norra Mellbys socknar	Skåne
Sjösås och Nottebäck socknar	Småland
Kråksmåla och Älghults socknar	Småland
Malå och Arvidsjaur socknar	Lappland
Solberga och Jörlanda socknar	Bohuslän
Regna och Vånga socknar	Östergötland
Hellvi och Lärbro socknar	Gotland
Allerums och Vikens socknar	Skåne
Frösve och Lerdala socknar	Västergötland
Björkö och Arholma socknar	Uppland

I frågelistsvaren skiljer respondenterna ofta mellan odling “förr” och odling vid tiden för besvarandet (1937), utan att ange mer exakta tidsangivelser. För att möjliggöra en konsekvent och jämförbar analys har dessa uppgifter inte skiljts åt i

de geografiska visualiseringarna, medan förändringar över tid diskuteras mer utförligt i texten. Detta innebär att kartorna inte möjliggör en detaljerad analys av förändringar över tid.

Frågelistsvaren visar vilka arter och samodlingsgrödor som förekom i olika delar av Sverige vid besvarandet. Det är inte en bedömning av ärtodlingens fulla omfattning i Sverige, eftersom den geografiska fördelningen av materialet är ojämn med en lägre representation av ortsmeddelare från norra delar av landet. Detta kan ge intrycket av att odlingen varit vanligare i södra och mellersta Sverige än vad som faktiskt var fallet. Samtidigt har de svarande från norra Sverige generellt angett vad de odlat, om än baserat på färre dokumenterade platser. Analysen syftar därmed inte till att kvantifiera hur vanligt förekommande olika arter och samodlingsgrödor varit, utan till att kartlägga deras förekomst och variation över landet utifrån svaren i Frågelista 68: Ärtodling.

Figur 1. Geografisk fördelning av de 163 analyserade socknarna i Frågelista: Ärtodling (1937) i Sverige.

2.5 Etiska överväganden och reflexivitet

Då materialet består av historiska arkivuppgifter och därmed inte innehåller känsliga personuppgifter följer studien etablerade forskningsetiska riktlinjer för hantering av arkivmaterial. Samtidigt innebär tolkningen av frågelistsvar, som en historisk källa och självbiografiskt material en grad av tolkningsutrymme, särskilt gällande tolkningar av lokala benämningar. Avsaknaden av lokala sortnamn under tidsperioden, en variation i respondenternas beskrivningar och dialektala skillnader innebär att kategoriseringen av nämnda ärter kan ha benämnts på olika sätt eller att en benämning kan avse flera. För att minska denna påverkan har analysen genomförts konsekvent och med tydligt redovisade kriterier.

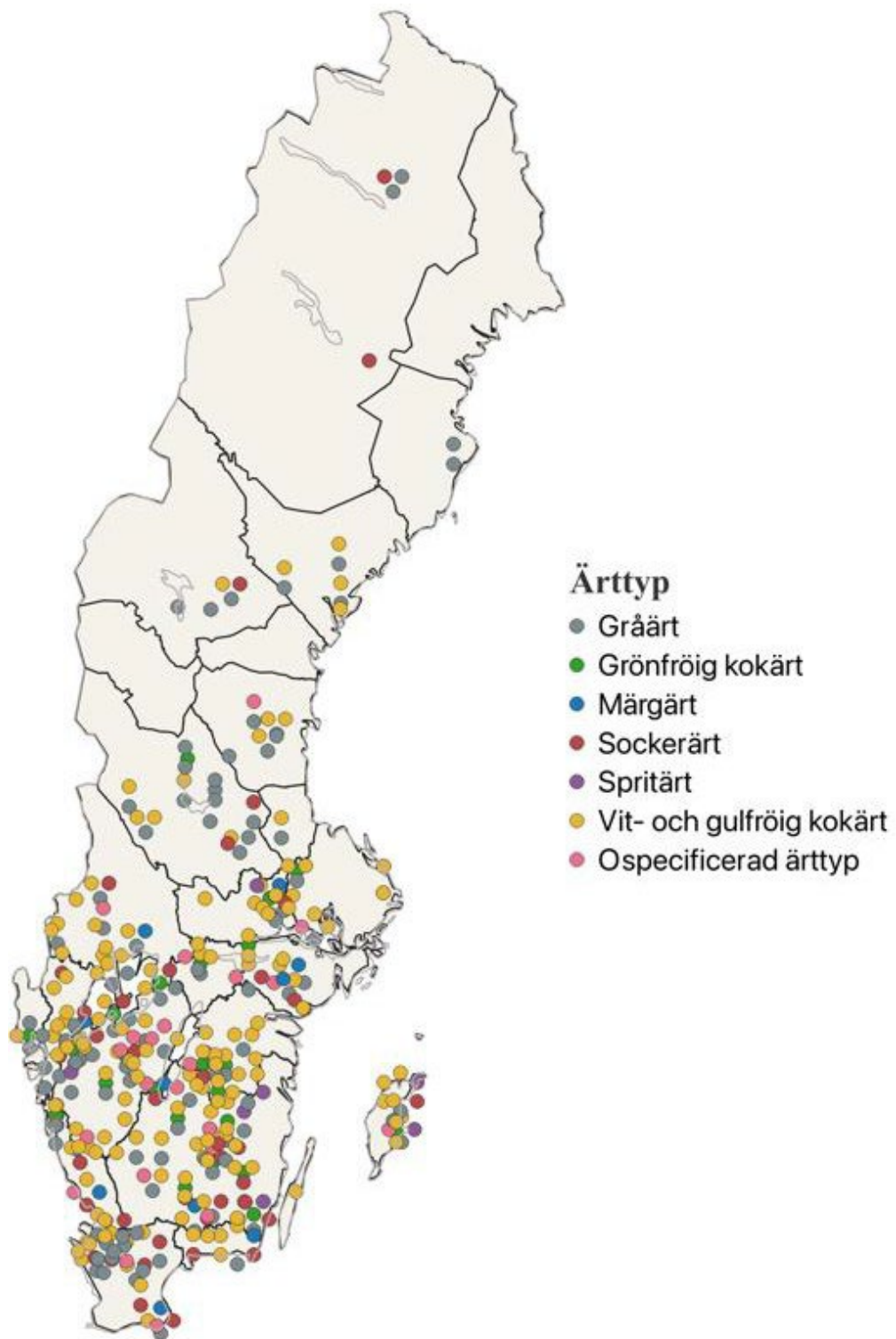
3. Resultat

I följande avsnitt presenteras resultaten från analysen av frågelistsvar från Frågelista 68: Ärtodling (1937). Resultaten redovisar geografisk spridning och förekomsten av odlade ärttyper, ärtsorter och samodlingsgrödor. Vidare behandlas förändringar i vilka ärttyper och sorter som odlades för tidsperioden cirka 1850 till 1937, vilken frågelistmaterialet avser.

3.1 Ärttyper

I frågelistsvaren identifierades de idag etablerade ärttyperna gråärt, grönfröig kokärt, mägärt, spritärt, sockerärt och vit- och gulfröig kokärt. Därtill förekommer en kategori för ospecificerad ärttyp, vilken omfattar de beskrivningar av odlade ärter som inte kunnat inordnas till någon av de definierade typerna.

3.1.1 Geografisk fördelning av ärttyper

Figur 2. Geografisk fördelning av rapporterade odlingsplatser i frågelistsvaren för olika ärttyper för tidsperioden cirka 1850–1937.

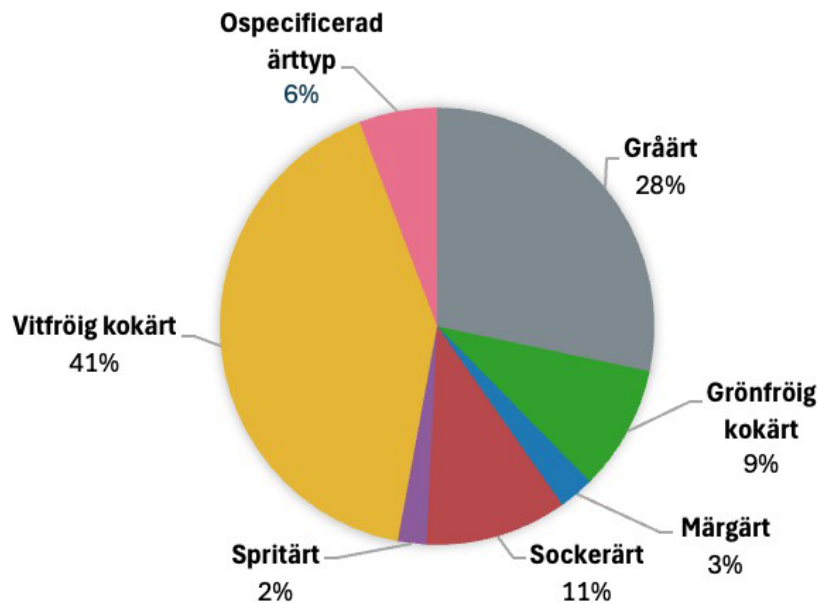
Figur 2 visar att ärtodling förekom i stora delar av Sverige, men att både förekomst och variation av ärttyper skiljde sig mellan olika regioner. Vit- och gulfröig kokärt och gråärt var de mest geografiskt spridda ärttyperna och rapporterades från stora delar av Sverige. Där vit- och gulfröig kokärt främst förekom i södra och mellersta Sverige, med hög koncentration i bland annat Skåne, Småland, Västergötland och Östergötland, medan förekomsten var mer begränsad i de nordligaste delarna av landet. Gråärt uppvisade en något bredare nordlig utbredning och rapporterades från södra Sverige till de nordligaste odlingsplatserna i Lappland och Västerbotten.

Märgärt och spritärt visade en mer begränsad geografisk spridning och förekom huvudsakligen i södra och mellersta Sverige. I norra Sverige rapporterades ingen odling av märgärt i det analyserade materialet. Sockerärt förekom i både södra och norra Sverige, men i mindre omfattning än gråärt och vit- och gulfröig kokärt. Grönfröig kokärt rapporterades främst från södra och mellersta Sverige.

Den högsta koncentrationen av rapporterade odlingsplatser uppvisades i södra och sydvästra Sverige, särskilt i Skåne, Halland, Bohuslän, Västergötland och Småland. I dessa områden rapporterades även om odling av flera olika ärttyper inom samma socken. I norra Sverige var antalet rapporterade odlingsplatser färre och variationen av ärttyper mindre.

Flera Ortsmeddelare beskrev odlingen av olika ärttyper till lokala klimat- och jordförhållanden. I Kråkshults socken i Småland uppgavs exempelvis att gulfröig kokärt inte lämpade sig för den småländska jorden. Även i Västergötland beskrevs hur ärtodling inte var lika vanligt som på Skaraslätten och i Östergötland. I Västerlanda socken i Bohuslän beskrevs Solberga- och Spekerödstrakten som ”ärteböjda”, vilket antyder att ärtodlingens betydelse i området. Enligt svar från Lommaryds och Vireda socken i Småland fanns det ett överflöd på ärt i Jämtland och Östergötland. I både Malå och Arvidsjaur socknar i Lappland beskrevs att odling av ärt ej förekom på grund av klimatförhållandena.

3.1.2 Förekomst av ärttyper

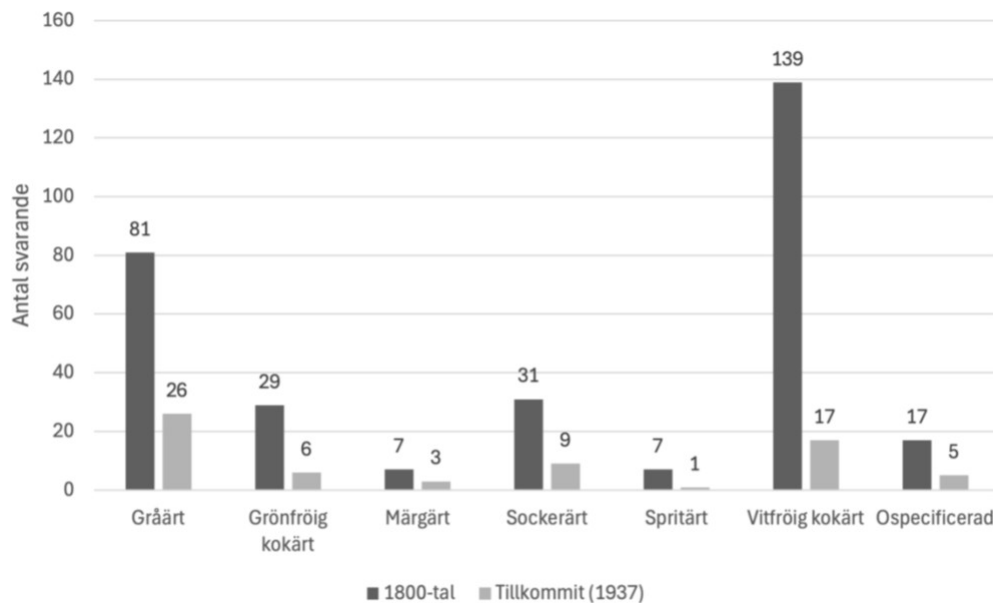

Figur 3. Fördelning av odlade ärttyper mellan år 1850 och 1937 (N= 163).

Figur 3 visar att vit- och gulfröig kokärt utgjorde den största andelen av de rapporterade ärttyperna (41 %), följt av gråärt (28 %). Sockerärt utgjorde 11 %, medan grönfröig kokärt representerade 9 % av materialet. Märgärt (3 %) och spritärt (2 %) förekom i mindre omfattning. Andelen lokala namn på odlade ärter som inte kunna specificeras till en idag känd ärttyp, ospecificerade ärttyper, uppgick till 6 %.

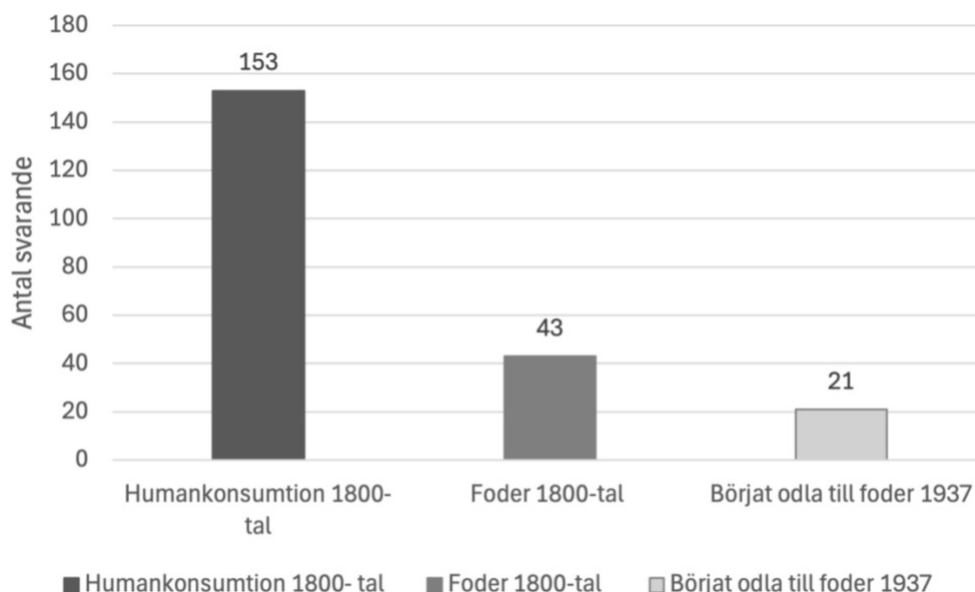
Frågelistsvaren visar även skillnader mellan olika odlingsmiljöer. Vit- och gulfröig kokärt och gråärt uppgavs främst odlas på åkermark, medan märgärt, spritärt och sockerärt oftare beskrevs som odlade i kålgårdar och trädgårdar. I vissa fall förekom dock även dessa typer i åkerodling. I Näshults socken i Småland uppgavs exempelvis att sockerärt odlades på åker, medan andra respondenter beskrev den som en köksträdgårdsväxt.

3.2 Förändringar i odling och användning

Figur 4. Förekomst av rapporterade ärttyper under senare delen av 1800-talet och nytillkomna ärttyper i socknen vid frågelistans besvarande år 1937.

I frågelistmaterialet uppträder en förändring i vilka ärttyper som uppgavs odlas under senare delen av 1800-talet jämfört med vid tiden för frågelistans besvarande år 1937 (figur 4). Vit- och gulfröig kokärt och gråärt dominerade fortsatt odlingen, men flera nya sorter och lokala namn uppgavs tillkommit under 1900-talet. Även flera odlade platser av grönärt, sockerärt och märgärt förekom jämfört med äldre odlingsbeskrivningar. Samtliga utan sort- eller lokala namnbeskrivningar. Ärttyper som slutat odlas framkommer inte.

Figur 5. Antal respondenter som uppgav odling av ärt för humankonsumtion respektive foder under senare delen av 1800-talet. Samt antal respondenter som beskrev att odling till foder hade tillkommit vid frågelistans besvarande år 1937.

Flera frågelistsvar beskriver även förändringar i användningen av ärt över tid (figur 5). Samtliga respondenter som beskrev äldre odling uppgav att ärtodlingen under 1800-talets senare del huvudsakligen bedrevs för husbehov och utgjorde en viktig del av självförsörjningen. Av de 163 analyserade frågelistsvaren angav 153 respondenter (94 %) att ärter odlades för humankonsumtion, medan odling till foder förekom i betydligt mindre omfattning och uppgavs i 43 svar (26 %) under 1800- talets senare hälft. Från Kyrkefalla socken i Västergötland beskrev en ordsmeddelare betydelsen av ärt i hushållet:

“Det gick inte med hushållet utan ärter på den tiden. Det var allmänt”

(Ordsmeddelare från Kyrkefalla socken, Nordiska museet, 1937).

I materialet framträder samtidigt en förändring under 1900-talets början, där fler respondenter beskrev att ärt i ökande grad börjat odlas till foder. Totalt 21 respondenter uppgav att foderodling hade tillkommit eller ökat vid tiden för frågelistans besvarande år 1937. I Fagerhults socken i Småland uppgavs exempelvis att den egna odlingen numera främst avsåg foder. Även en förändrad odling som avsåg specifikt för grönfoder beskrevs i Brunsbogs socken i Värmland. En ordsmeddelare från Knista socken i Närke uttryckte det som att:

“Ärt gått ur den vanliga husmanskosten”

(Ordsmeddelare från Knista socken i Närke, Nordiska museet, 1937).

I vissa frågelistsvar framkommer även att ärter vid frågelistans besvarande år 1937 i stället började köpas via handel eller utsädesfirmor. I Karl Gustavs socken i Västergötland uppgavs exempelvis att ärter ”idag köpes från Hallands Frökontor”. Från Västergötland beskrevs hur spannmålsodling successivt fick större betydelse och att ”vete tog över”, medan äldre uppgifter i samma svar framhöll att ärtodlingen tidigare varit mer omfattande än både råg- och veteodling.

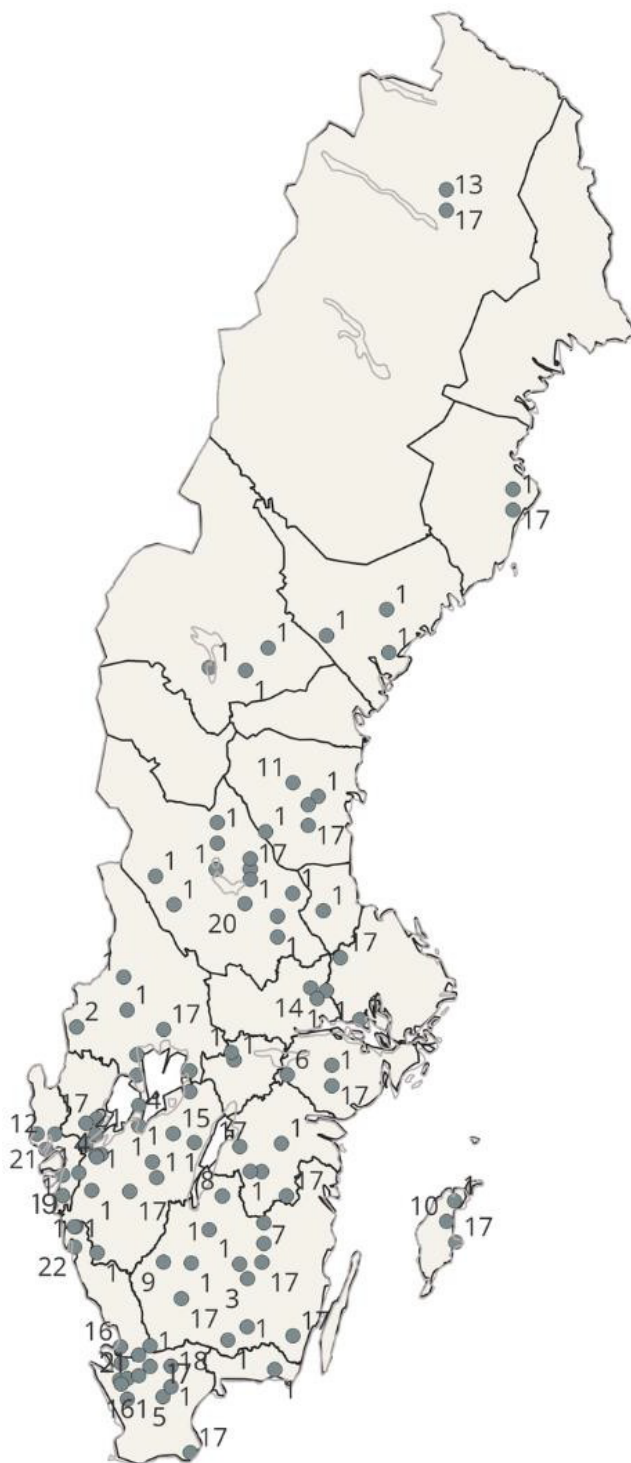
Flera respondenter beskrev även att odling för konservindustri etablerats under 1900-talet. I vissa fall uppgavs att mörgårt och sockerärt odlades specifikt för leverans till konservfabriker. Från Västerlanda socken i Bohuslän uppgavs exempelvis att sockerärt odlades ”till konservfabriken”, medan övrig ärtodling i området hade minskat eller upphört.

På fler platser uppges ärtodlingen upphört helt. Exempelvis i Lima socken i Dalarna beskrevs hur ”odling av ärt utdött efter 1890-talet”. I Ärtemarks socken i Dalsland uppgavs att ärtodlingen avtog under 1900-talet och vid tiden för frågelistans besvarande hade upphört helt. På motsvarande sätt beskrev respondenten från Kopparbergs socken i Dalarna att ärt ”ej odlas här längre”.

3.3 Ärtsorter och lokala namn

Bland de sex identifierade ärttyperna och de ospecificerade, framkom lantsorter som idag är kända som distinkta sorter, lokalsorter, formellt förädlade sorter och ett flertal lokala namn. Vidare presenteras dessa kategoriserade efter tillhörande ärttyp.

3.3.1 Gråärt

Gråärt	
Sort/ Lokalt namn	Antal odlade socknar
1. Ospecificerad gråärt	60
2. Bottor	1
3. Braärt	1
4. Brunärt	2
5. Butter	1
6. 'Bönärt'	1
7. Böneärt	1
8. Den svarta	1
9. Foderärt	1
10. Gråblå ärt	1
11. Gråärt liten	1
12. Gröpärt	1
13. 'Jämtlands gråärt'	1
14. Kapusin/Kappasin	1
15. Lerärt	1
16. Länsor	1
17. 'Pelusker'	20
18. Puggor	1
19. 'Raber'	1
20. 'Rättviks gråärt'	1
21. 'Soloärt'	2
22. Stor brunprickig	1

Tabell 2. Tabellen visar de sorter, lokala namn och ospecificerade gråärter som nämnts i frågelistsvaren. Sorter är markerade med enkla citationstecken, övriga är oidentifierade eller har lokala namn. **Figur 6.** Geografisk fördelning av odlingsplatser för gråärt. Numren på kartan visar motsvarar de sorter och lokala namn som visas i tabell 2.

Gråärt var en av de mest geografiskt spridda ärttyperna i frågelistsvaren och förekom från Gällivare socken i norra Lappland till Borrby socken i sydöstra Skåne (Figur 5). En högre koncentration av rapporterade odlingsplatser framträdde i Skåne och längs västkusten, särskilt i Bohuslän, Västergötland, Dalsland och norra Halland.

Totalt identifierades 22 olika benämningar och sorter av gråärt i materialet, vilket visar en stor variation av odlade gråärter (tabell 1).

Av de 102 respondenter som uppgav odling av gråärt angav 60 (59 %) ingen närmare beskrivning av sort eller lokalt namn, utan benämnde ärterna enbart som ”gråärt”. Flera lokala namn rapporterades från enstaka platser. I Stoby socken i Skåne uppgavs exempelvis ”puggor”, vilka beskrevs som stora ärter. I Solberga och Jörlanda socknar i Bohuslän nämndes sorten 'Raber', vilken beskrevs som brunfärgad. I Vingåkers socken i Södermanland uppgavs 'Bönärt', som enligt respondentens beskrivning var en större ärt med smak liknande bondböna. Även andra benämningar som ”bottor” och ”länsor” nämns ha odlats. Bottor i Holby socken i Skåne beskrivs som en mycket söt gråärt.

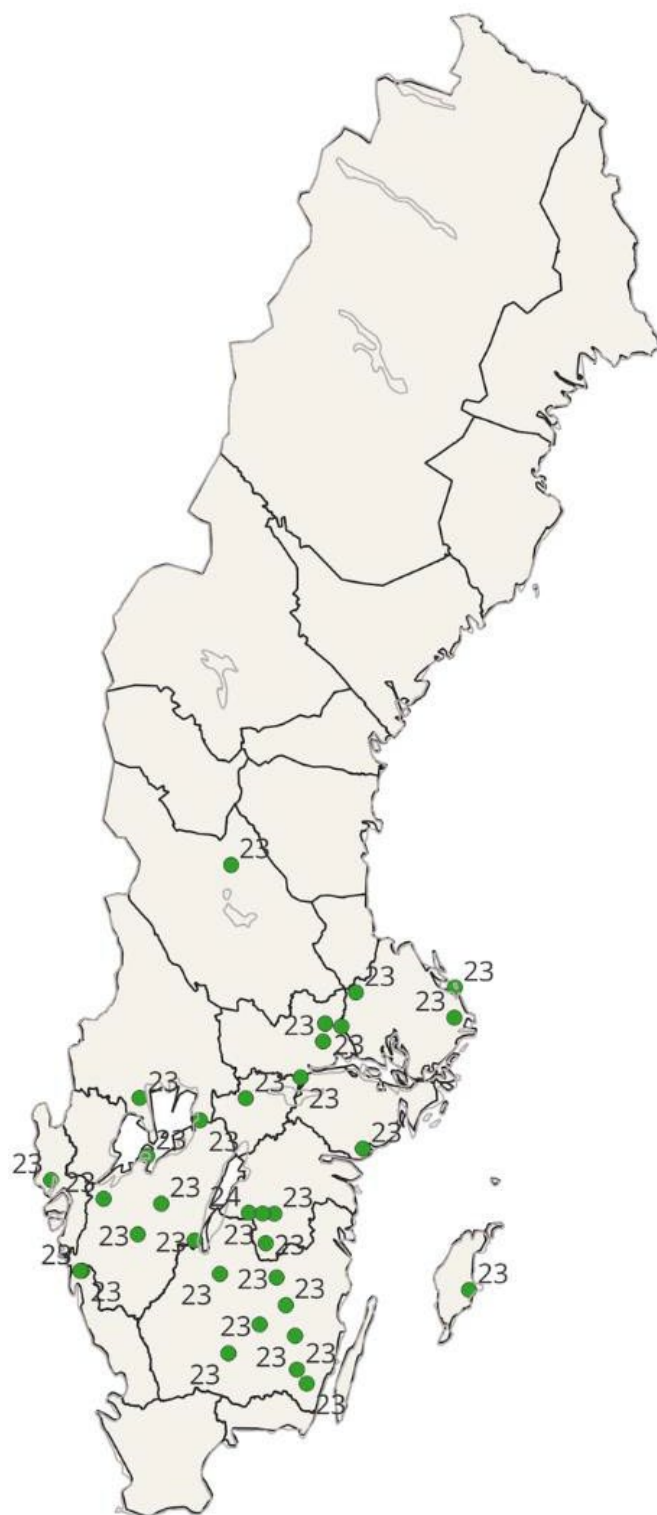
I materialet förekommer även nyare sorter och benämningar som enligt respondenterna hade tillkommit i odlingen vid tiden för frågelistsans besvarande år 1937 (tabell 3). Den vanligaste tillkomna sorten var 'pelusker', vars förekomst ökade från 9 till 20 rapporterade odlingsplatser. I flera frågelistsvar beskrevs 'pelusker' som en ärt som odlades till foder med stor grönmassa. Även den formellt förädlade sorten 'Solo' rapporterades börjats odlas på flera platser. Sorten introducerades år 1906 (Osvald, 1959).

Tabell 3. Lokala namn och sorter av gråärt som enligt respondenterna tillkommit i odlingen i deras socken vid tiden för frågelistsans besvarande år 1937.

Benämning/ sort	Antal	Ärttyp
Gråärt	8	Gråärt
Foderärt	1	Gråärt
Länsor	1	Gråärt
'Jämtlands gråärt'	1	Gråärt
'Pelusker'	11	Gråärt
Sandärt	1	Gråärt
'Solo'	3	Gråärt

I frågelistsvaren framträder även regionala skillnader i hur gråärterna beskrevs. Gråärter från södra Sverige och västkusten uppgavs ofta vara stora, medan ärter från norra Sverige i flera fall beskrevs tidigt mognande. I Stoby socken i Skåne beskrevs exempelvis ”puggor” som en ”stor gråärt” och i Fagerhults socken i Skåne beskrevs ”länsor” som stor, medan ärter från norra Sverige oftare karakteriserades som små och tidiga.

3.3.2 Grönfröig kokärt

Grönfröig kokärt	
Lokalt namn	Antal odlade socknar
23. Grönärt	34
24. Grågrönärt	1

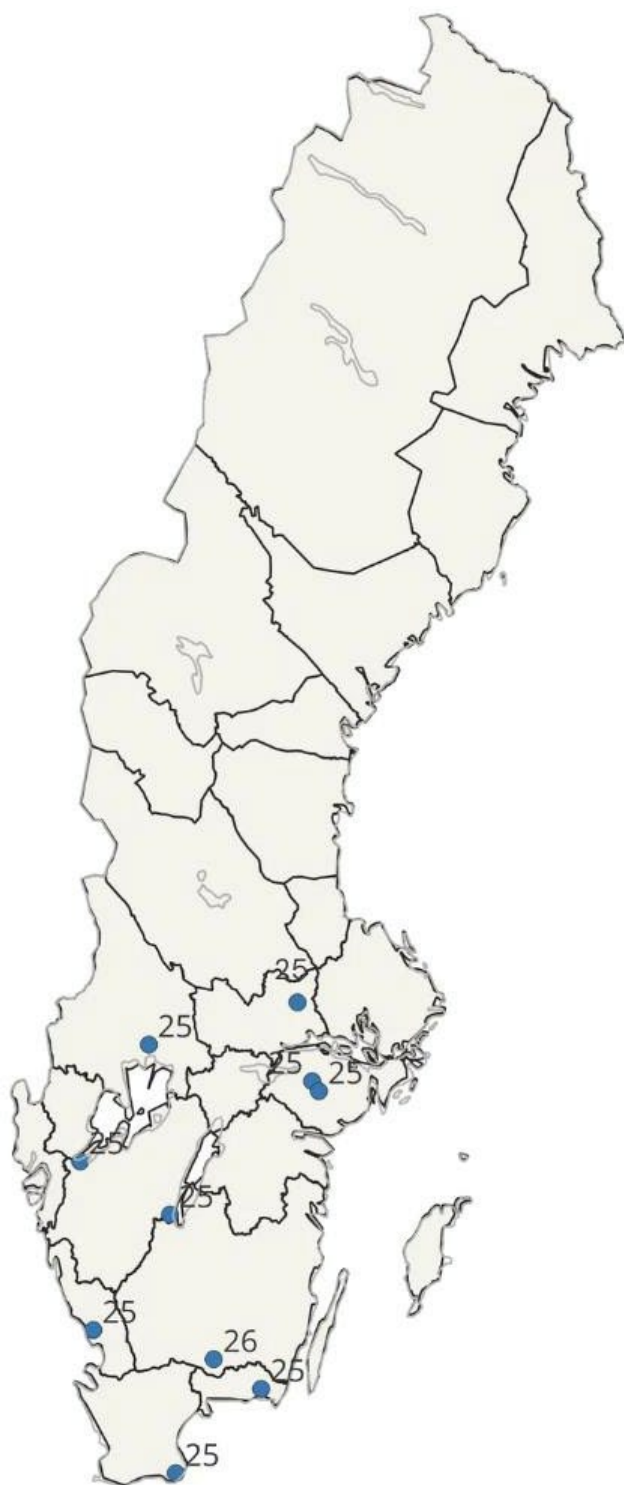
Tabell 4. Lokala benämningar för vad som bedömts som grönfröig kokärt och antalet socknar de odlats i. **Figur 7.** Kartan visar vart i Sverige grönfröig kokärt odlats enligt de tillfrågade socknarna i frågelistan.

Ingen respondent uppgav uttryckligen odling av ”grönfröig kokärt”. Däremot angav 35 av de 163 respondenterna att de odlade ”grönärt” utan ytterligare beskrivning. Dessa uppgifter har i denna studie kategoriserats som grönfröig kokärt.

Figur 7 visar att odling av grönfröig kokärt, kategoriserad utifrån benämningen ”grönärt”, främst förekom i södra och mellersta Sverige. En högre koncentration av rapporterade odlingsplatser framträder i Småland, Västergötland, Östergötland och Uppland, medan odlingen var mindre representerad i norra Sverige. I materialet förekommer få närmare beskrivningar av de grönärtssorter som odlades. I Ekeby socken i Östergötland beskrev ordsmeddelaren dock en grönärt som vid mognad var ”grågrön”.

Vid frågelistans besvarande 1937, angav 8 ordsmeddelare att grönärt, som inte odlats i deras socken tidigare, hade börjat odlas. Hur många som slutat odla grönärt vid besvarandet framkom inte.

3.3.3 Märgärt

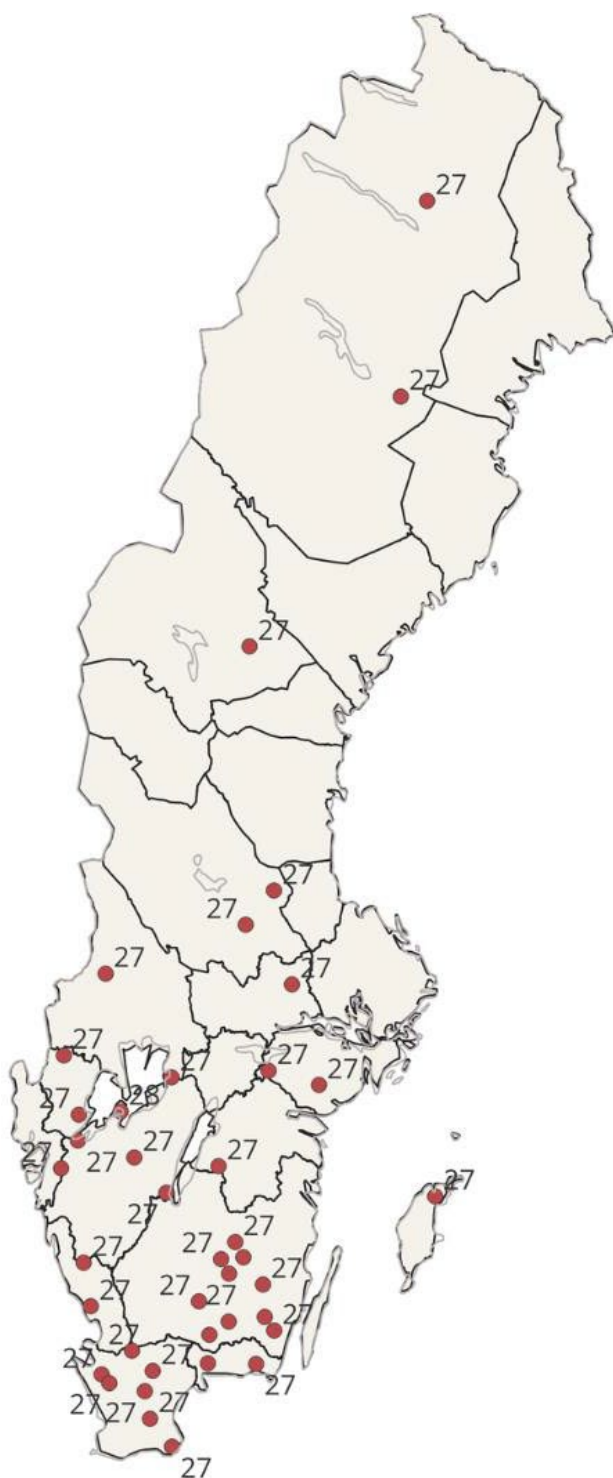
Märgärt	
Sortnamn/Lokalt namn	Antal odlade socknar
25. Ospecificerad märgärt	9
26. Stensärt	1

Tabell 5. Översikt över de mägerter som rapporterats i frågelistsvaren och antal socknar där de uppges ha odlats. **Figur 8.** Geografisk förekomst av märgärt enligt frågelistsvaren. Punkterna visar de socknar där märgärt uppges ha odlats, inklusive både ospecificerade mägerter och stensärt.

Frågelistsvaren visar att mägärt förekom i 10 socknar och huvudsakligen odlades i södra och mellersta Sverige (figur 8). Mägärt rapporterades inte från norra Sverige.

Av de tio rapporterade odlingsplatserna angav nio respondenter enbart ”mägärt” utan närmare beskrivning av sort eller lokalt namn (tabell 5). I Urshults socken i Småland uppgavs ”stensärt”, vilken beskrevs som en högväxt ärt. Denna ärt uppgavs inte ha odlats tidigare, utan tillkommit vid besvarandet av frågelistan. Förutom ”stensärt”, framkom att mägärt, med utan närmare beskrivning, börjat odlas i tre socknar. Hur många som slutat odla mägärt framkom inte.

3.3.4 Sockerärt

Sockerärt	
Sortnamn/Lokalt namn	Antal odlade platser
27. Ospecificerad sockerärt	39
28. Sockerärt stor och gulvit	1

Tabell 6. Lokala benämningar på sockerärt som nämnts i frågelista 68 (1937). Majoriteten angav att de odlat sockerärt utan att beskriva utseende eller namn närmare, dessa har därför kategoriserats som ospecificerad sockerärt. **Figur 9.** Geografisk fördelning av odlingsplatser för sockerärt enligt frågelistan. Varje markering representerar en socken där sockerärt uppges ha odlats.

Figur 9 visar att sockerärt odlades i stora delar av Sverige av de tillfrågade ortsmiddelarna. Odlingsplatser rapporterades från södra Sverige upp till norra Norrland. Flest rapporterade odlingsplatser återfinns i södra och mellersta Sverige, särskilt i Skåne, Småland och Västergötland. I frågelistsvaren beskrivs sockerärt främst som en trädgårds- eller kålgårdsväxt. Ett undantag framkommer från Näshults socken i Småland, där sockerärt uppges ha odlats på åker.

Av de 40 rapporterade odlingsplatserna saknade majoriteten närmare uppgifter om sort eller lokalt namn och har därför kategoriserats som ospecificerad sockerärt (tabell 4). Endast ett frågelistsvar innehöll en mer detaljerad beskrivning, i Otterstads socken i Västergötland beskrevs sockerärten som ”stor och gulvit”. I övrigt saknas uppgifter om morfologiska egenskaper eller specifika sortnamn.

Vid besvarandet av frågelistan 1937 uppgavs att sockerärt börjat odlas i 9 socknar, där de ej odlat denna ärttyp innan. Hur många som upphört med odling av sockerärt framkom inte.

3.3.5 Spritärt

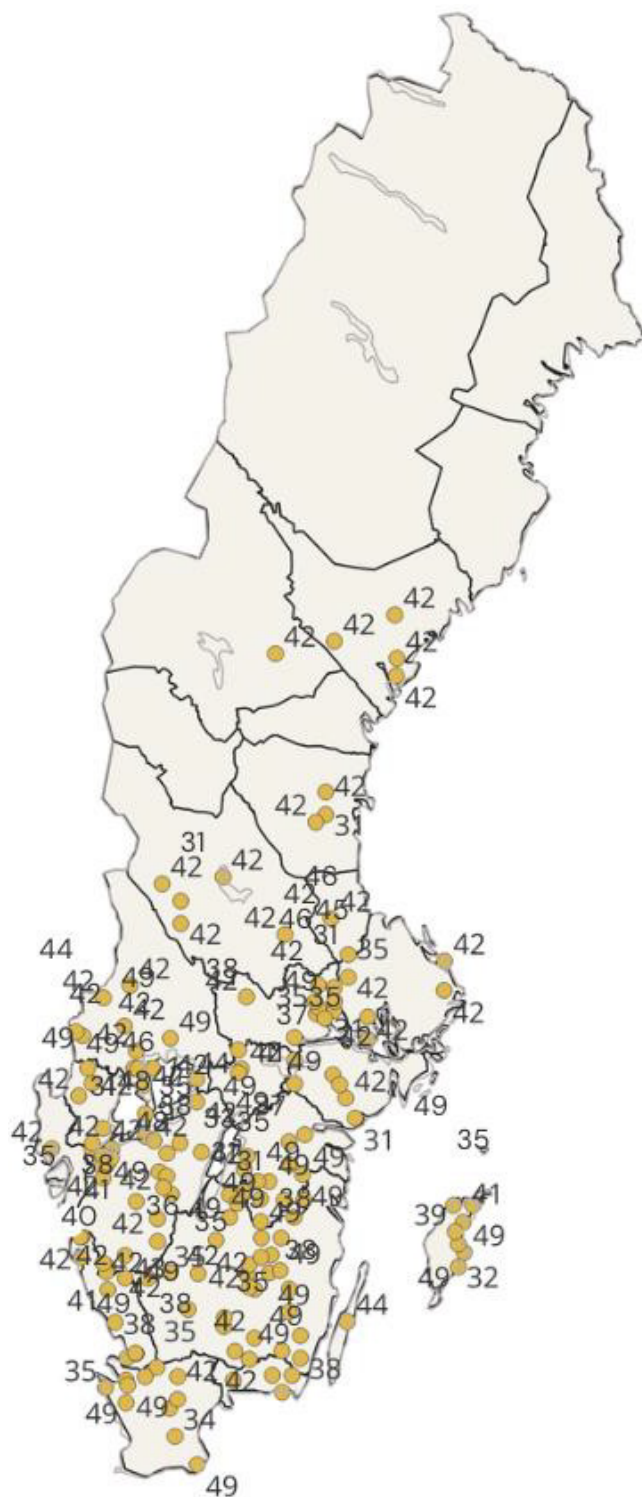

Spritärt	
Lokalt namn	Antal odlade socknar
29. Ospecificerad spritärt	7

Tabell 7. Översikt över vilka socknar i Sverige där spritärt odlats enligt frågelistsvaren. 7 socknar har svarat spritärt utan att specificera sort, de har därför kategoriserats som ospecificerad spritärt. **Figur 10.** Karta som visar att odlingen av spritärt enligt frågelistsvaren huvudsakligen förekommit i södra och mellersta Sverige. Kransärt/ Dvärgärt har rapporterats odlats i norra Småland.

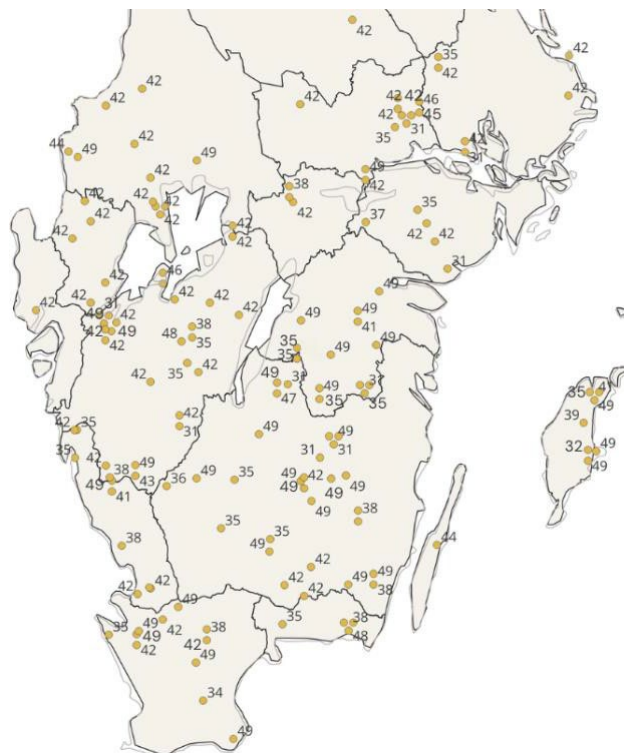
Frågelistsvaren visar att spritärt rapporterades från åtta av de 163 analyserade socknarna (figur 10). De rapporterade odlingsplatserna återfinns huvudsakligen i södra Sverige, med den nordligaste förekomsten i Västmanland. Några uppgifter om odling norr om Västmanland framkommer inte i materialet. I en socken framkom att spritärt börjat odlas under 1900-talet. Hur många socknar som slutat odla spritärt framkom inte i materialet.

3.3.6 Vit- och gulfröig kokärt

Vit- och gulfröig kokärt	
Sortnamn/ Lokalt namn	Antal odlade socknar
31. 'Bråärt'	11
32. Gotlandsärt gul	1
34. Gul åkerärt	1
35. Gulärt	17
36. Gulärt gammal	1
37. Gulärt liten	1
38. Krypärt	8
39. Ljusedgärt liten gammal	1
40. 'Torsdagsärt'	1
41. 'Viktoriaärt'	2
42. Vitärt	59
43. Vitärt gammal	1
44. Vitärt liten	3
45. Vitärt liten gammal	1
46. Vitärt stor	2
47. Vitärt tidig	1
48. Västgöta gulärt	4
49. 'Östgöta gulärt'	40

Tabell 8. Namngivna sorter och lokala namn av vit- och gulfröig kokärt som framkom i frågelistan. Sorter är markerade med enkla citattecken, övriga har angetts som de beskrivits av respondenterna. **Figur 11.** Kartan visar vart i Sverige vit- och gulfröig kokärt odlats enligt de tillfrågade socknarna i frågelistan.

Figur 12. Förstorad karta över södra och mellersta Sverige för att tydliggöra den geografiska fördelningen av vit- och gulfröig kokärt.

Vit- och gulfröig kokärt var den vanligast förekommande ärttypen i materialet och rapporterades från stora delar av Sverige (figur 11). Odlingsplatser förekom från södra Sverige till norra delarna av landet. Koncentrationen var tydlig i södra och mellersta Sverige, särskilt i Östergötland, Västergötland, Småland och Västmanland (figur 12).

Inom gruppen identifierades ett flertal lokala namn och sorter inom gruppen (tabell 8). De vanligaste var "vitärt" (59 socknar), lantsorten 'Östgöta gulärt' (40 socknar), "gulärt" (17 socknar) och sorten 'Bråärt' (11 socknar). 'Bråärt' beskrevs som liten och gul. Även benämningen "krypärt" förekom i åtta socknar och beskrevs i flera frågelistsvar som en lågväxande vitärt odlad på friland. På Gotland i Ardre socken uppgavs en gulärt vid namn "Gul Gotlandsärt" ha odlats.

Flera respondenter beskrev skillnader mellan lokala vitärter och senare introducerade sorter. Benämningar som "vitärt liten", "vitärt liten gammal" och "vitärt tidig" förekommer i svaren och syftar ofta på mindre och tidigt mognande lokala sorter. I flera frågelistsvar beskrivs dessa äldre vitärter som föregångare till 'Östgöta gulärt', vilken i stället karakteriserades som något gulare, större och mer lättkokt.

Sorten 'Östgöta gulärt' rapporterades från flera områden utanför Östergötland, vilket visar att sorten hade en geografisk spridning även utanför det område som namnet associerar till. I Dals Eds socken i Dalsland beskrivs även hur utvandrare till Amerika fick med sig utsäde av 'Östgöta gulärt'.

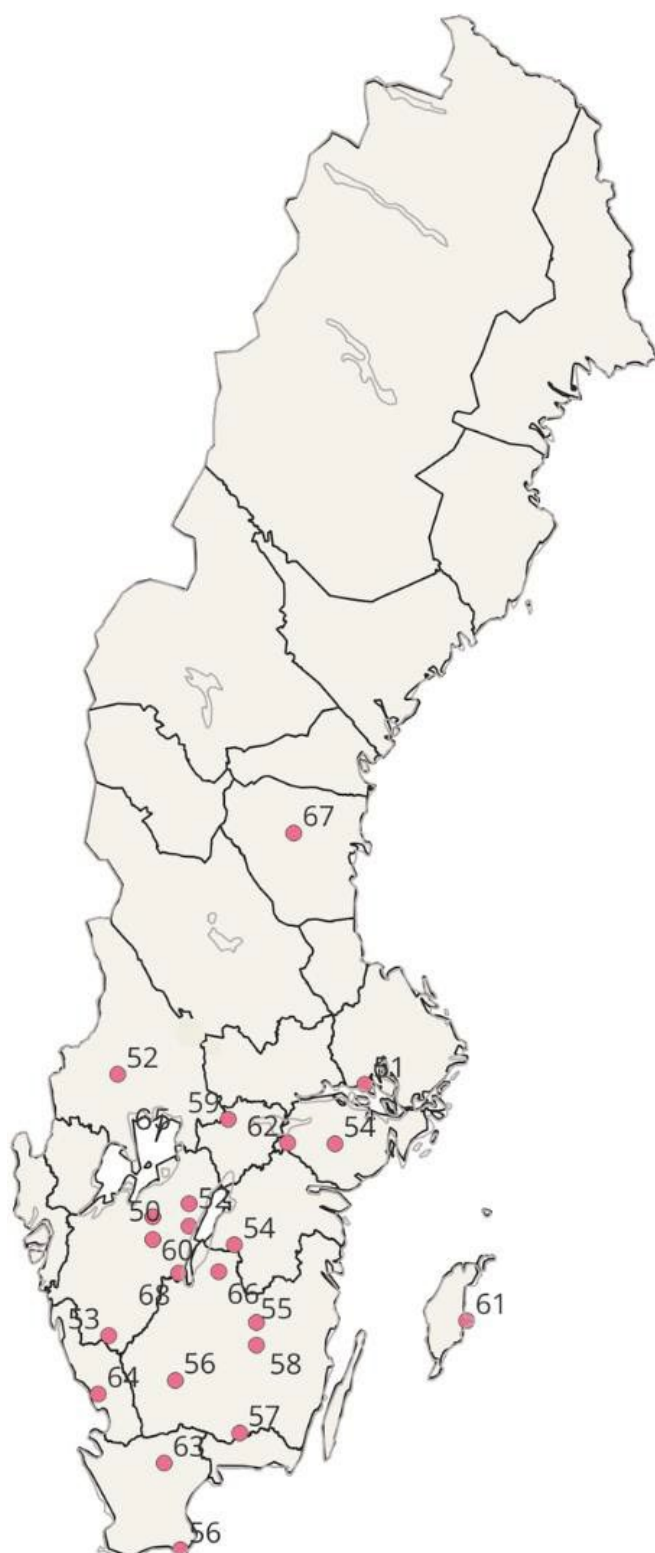
I materialet framträder hur jordförhållanden ansågs påverka vilka sorter som lämpade sig för odling. I Kråkshults socken i Småland uppgavs exempelvis att de gulfröiga kokärterna 'Östgöta gulärt' och Västgöta gulärt inte lämpade sig för den småländska jorden, medan 'Östgöta gulärt' i andra frågelistsvar beskrevs som särskilt lämpad för kalk- och lerjordar.

Bland de sorter som uppgavs börjat odlas under 1900-talet nämns de formellt förädlade sorterna 'Torsdagsärt' och 'Viktoriaärt'. I frågelistsvaret beskrivs 'Viktoriaärt' som en gul ärt. Båda sorterna introducerades under början av 1900-talet (Bingefors, 1986).

Tabell 9. Benämningar och sorter av vit- och gulfröig kokärt som enligt respondenterna hade tillkommit i odlingen i deras socken vid tiden för frågelistans besvarande år 1937.

Benämning/ sort	Antal	Ärttyp
Bråärt	1	Vit- och gulfröig kokärt
Gul vaxärt	1	Vit- och gulfröig kokärt
Krypärt	1	Vit- och gulfröig kokärt
'Torsdagsärt'	1	Vit- och gulfröig kokärt
'Viktoriaärt'	2	Vit- och gulfröig kokärt
Vitärt	6	Vit- och gulfröig kokärt
'Östgöta gulärt'	5	Vit- och gulfröig kokärt

3.3.7 Ospecificerad ärttyp

Ospecificerad ärttyp	
Lokalt namn	Antal odlade socknar
50. Buskärt	1
51. Engelsk grönärt	1
52. Kokärt	1
53. Köksträdgårdsärt	1
54. Linsärt	1
55. Lågväxt ärt	1
56. Matärt	1
57. Mosärt	1
58. Olsmässeärt	1
59. Risärt	1
60. Sprötärt	1
61. Stakärt	1
63. Stängärt	1
64. Vanlig ärt	1
65. Vassboärt	1
66. Visingsöärt	1
67. Veteärt	1
68. Åkerärt	1

Tabell 10. Lokala namn som angetts i frågelistsvaren för de ärter som inte kunnat hänföras till en specifik ärttyp eller ett idag känt sortnamn. **Figur 13.** De markerade prickarna på kartan visar vart i Sverige ärter av ospecificerad ärttyp odlats, enligt de lokala namn som redovisas i Tabell 7.

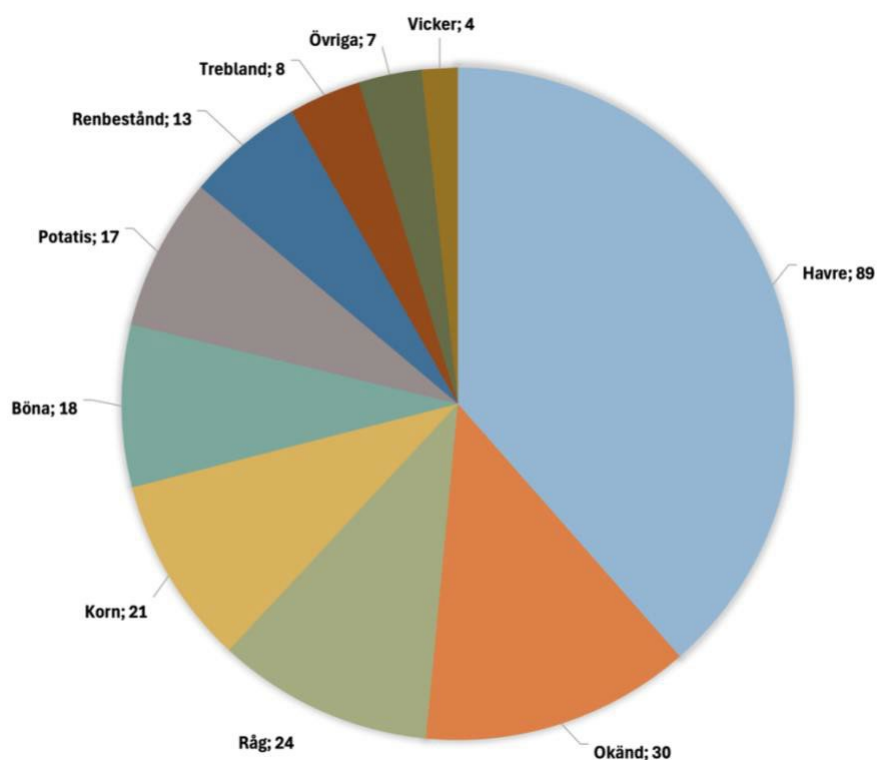
I materialet förekommer lokala benämningar som inte med säkerhet kunnat identifierats till någon specifik ärttyp eller idag känd sort (figur 13, tabell 10). Totalt identifierades 18 sådana benämningar, vilka vardera rapporterades från enskild socken. Exempel på dessa benämningar är ”mosärt”, ”risärt”, ”vassboärt”, ”visingsöärt” och ”olsmässeärt”. De ospecificerade benämningarna förekom huvudsakligen i södra och mellersta Sverige, med enstaka förekomster längre norrut.

I vissa frågelistsvar gavs kortare beskrivningar av ärterna. ”Olsmässeärt” beskrevs som tidigt mognande, medan ”visingsöärt” och ”köksträdgårdsärt” också förekom i materialet, men utan närmare beskrivning. Även benämningen ”konservärt” förekom och beskrevs som en ärt som börjats odlas vid frågelistans besvarande år 1937, men inte tidigare odlats.

Tabell 11. Benämningar av ospecificerade ärttyper som enligt respondenterna hade tillkommit i odlingen i deras socken vid tiden för frågelistans besvarande år 1937.

Benämning/ sort	Antal	Ärttyp
Konservärt	1	Ospecificerad ärttyp
Köksträdgårdsärt	1	Ospecificerad ärttyp
Stängärt	1	Ospecificerad ärttyp
Veteärt	1	Ospecificerad ärttyp

4. Samodlingsgrödor

Figur 14. Antal ortsmiddelare som rapporterade samodling av ärt med olika grödor eller renbestånd.

Samodling av ärt med andra grödor förekom i 120 av de 163 analyserade frågelistsvaren (74 %). I 13 socknar uppgavs att de endast odlade ärt i renbestånd. I 30 svar saknades uppgifter om samodling, varav de benämns som okänd. Den vanligaste förekommande samodlingsgrödan var havre (89). Även råg (24) korn (21) och böna (18) och potatis (17) förekom ofta som samodlingsgrödor. Samodling med vicker rapporterades från fyra socknar. Övriga inkluderar ett fall av trebland (ärt, havre och råg), två fall av trebland (ärt, havre och korn), ett fall av fyrbland (ärt, havre, korn och vicker) och tre fall av stråsäd.

Figur 15. Samodlad havre och ärt som satts upp i hjässar för torkning i Sevede härad, Småland. (Ekberg, O. (1931). Nordiska museets arkiv.

Regionala skillnader i samodlingsgrödor framträdde i frågelistsvaren. Samodling med böna, i sju fall specifikt angivet som bondböna, var vanligast längs västkusten, särskilt i Bohuslän, men förekom även i delar av Småland, Skåne och Västergötland. Havre förekom däremot i stora delar av landet. Råg rapporterades främst från Götaland och Svealand, medan korn även förekom längre norrut, med Ångermanland som nordligaste plats. Potatis rapporterades endast från Götaland.

5. Diskussion

Denna studie syftade till att undersöka vilka ärttyper, sorter och samodlingsgrödor som odlades i Sverige under perioden cirka 1850–1937, utifrån frågelistsvar från Nordiska museet (1937). Samt vilka förändringar i odling och användning som uppträdde över tid. Resultaten visar geografiska skillnader i odlingsförekomst och förändringar i användningen av ärt under perioden. I följande avsnitt diskuteras resultaten i relation till tidigare forskning om historisk svensk ärtodling, lokalsorter och jordbrukets förändring under 1800- och 1900-talet. Vidare diskuteras frågelistsvarens betydelse som källa till lokal odlingskunskap och biologiskt kulturarv, samt metodkritik som finns med materialet.

5.1 Geografiska spridningsmönster och förekomst av ärttyper

Resultaten visar att de odlade ärttypernas geografiska spridning varierade tydligt över Sverige enligt svaren i Frågelista 68. Vit- och gulfröig kokärt (41 %) och gråärt (28 %) uppvisade den bredaste geografiska spridningen och rapporterades från stora delar av landet. Även sockerärt förekom över hela landet, men i mindre omfattning. Medan mörkärt (3 %), spritärt (2%) och grönfröig kokärt (9%) främst förekom i södra och mellersta Sverige. Skillnaderna i utbredning skulle kunna relateras till ärttypernas olika biologiska egenskaper och deras anpassning till olika klimat- och odlingsförhållanden. Att mörkärt inte rapporterades från de nordligaste delarna av landet överensstämmer med mörkärt som mer värmekrävande och mindre köldtålig än andra ärttyper (Israelsson, 2007). Även sockerärtens förekomst långt norrut kan exempelvis relateras till dess kortare utvecklingstid och dess möjlighet att skördas omogen (Aldén och Ryman, 2009), vilket minskar behovet av full frömognad under en begränsad växtsäsong. Samtidigt uppgav Ortsmeddelare från norra Lappland att odling av ärt inte förekom alls eller i begränsad skala på grund av klimatförhållandena.

Utöver klimat indikerar resultaten att även jordförhållanden och odlingssystem påverkade vilka ärttyper som odlades i olika delar av Sverige. Flera Ortsmeddelare beskrev exempelvis hur vissa ärter inte lämpade sig för den lokala jorden och hänvisade samtidigt till områden såsom Östergötland. Ett område där ärtodlingen historiskt varit mer omfattande (Osvald, 1959).

Resultatet visar även på ett tydligt mönster i odlingsplatser inom hushållet för olika ärttyper. Vit- och gulfröig kokärt och gråärt beskrevs huvudsakligen som åkergrödor, medan mörkärt, sockerärt och spritärt mestadels beskrevs som odlade

i trädgårdar och kålgårdar. Detta överensstämmer med tidigare litteratur, som delar upp trädgårdsarter och åkerarter (Osvald, 1959; Lyttkens, 1904-1906). Enstaka frågelistsvar visade dock att även trädgårdsarter odlades på åkern, vilket antyder att gränsen mellan fält- och trädgårdsodling inte var helt tydlig.

Av frågelistsvaren framkommer även att inte endast biologiska förutsättningar var avgörande för odlade ärttyper. Även tillgången till utsäde, hushållets behov och sockens odlings- och matkultur framträder som bidragande faktorer i den varierande geografiska spridningen av ärtodling.

5.1.1 Svårigheter kring namn och benämningar av ärttyper

Benämningen ”grönärt” behöver inte nödvändigtvis ha avsett grönfröig kokärt, utan kan även ha syftat på arter som skördades omogna och gröna, exempelvis märgärt eller spritärt. Trots denna osäkerhet visar resultaten att ingen respondent i Uppland uppgav odling av märgärt, spritärt eller sockerärt, medan flera respondenter nämnde ”grönärt”. Detta kan indikera att benämningen i vissa fall faktiskt avsåg grönfröig kokärt, då Uppland tidigare beskrivits som ett område där grönfröiga kokärter odlades (Osvald, 1959). Osvald (1959) nämner exempelvis sorten 'Balingsta' från Uppland, vilken dock i dag ännu inte kunnat återfinnas och bevarats som frö (Leino et al., 2023). Vidare förekom även i vissa socknar odling av både grönärt, märgärt, spritärt och sockerärt parallellt, vilket tyder på att benämningarna åtminstone i vissa fall användes för att skilja mellan olika ärttyper.

Kransärt förekom i ett av frågelistsvaren från Kråkshults socken i Småland. Lyttkens (1904–1906) anger ”kransärt” som en alternativ benämning för ärttypen kronärt. Ärttypen kännetecknas av att baljorna sitter samlade i flock (Aldén & Ryman, 2023) och benämningen kan sannolikt kopplas till latinets corona som betyder ”krona” eller ”krans” (Nationalencyklopedin, u.å.). Därav sannolikt att kransärt och kronärt är samma ärttyp. Kronärt är av historiskt intresse då inga namngivna svenska sorter inom gruppen ännu har kunnat identifierats (Aldén och Ryman, 2023). Även om inget angivet sortnamn framkom i frågelistsvaren, visar resultatet att den odlats i Sverige.

5.2 Förändringar i svensk ärtodling under perioden cirka 1850–1937

Frågelistsvaren visar att svensk ärtodling genomgick en successiv förändring från en huvudsakligen självhushållningsodling för humankonsumtion till ett mer specialiserat jordbruk med ökad inriktning mot foderproduktion och kommersiell odling under perioden cirka 1850–1937.

Den förändring i odling av ärt från humankonsumtion till foder som framkommer i resultaten, kan sättas i samband med den ökade odlingen av huvudsakligen gråärt till foder. Innan moderniseringen av jordbruket var gråärt den vanligast odlade ärttypen för humankonsumtion (Osvald, 1959). Att gråärt odlades till humankonsumtion under 1800-talets senare hälft framkommer även i frågelistsvaren. Vid besvarandet 1937, uppges dock odlingen av ärt till foder ökat och en särskilt tydlig skillnad kan ses i ökningen av sorter av gråärt som började odlades huvudsakligen till foder. Främst vad gäller sorten 'Pelusker', som ökade i förekomst från 11 socknar under senare delen av 1800-talet till 20 socknar år 1937. Sorten 'Pelusker' importerades till Sverige och är en sort med mycket grönmassa som odlades främst till foder (Osvald, 1959). Samtidigt visar frågelistsvaren att även gulfröig kokärt var vanligt förekommande för humankonsumtion under 1800-talets senare hälft. Frågelistmaterialet är därför särskilt värdefullt eftersom det innehåller omfattande beskrivningar från stora delar av landet som dokumenterar hur odlingen bedrevs i olika socknar genom invånarnas egna berättelser, vilket kan ses som ett viktigt komplement till jordbrukslitteraturen för tidsperioden.

Utvecklingen som framträder i svaren för tidsperioden, visar en förändring som kan kopplas till dagens odling och konsumtion av ärt i Sverige. Resultaten visade att traditionella trädgårdsarter började odlas till konservenindustrin under tidigt 1900-tal. Det kan sättas i samband med dagens odlingsmönster, där odling för humankonsumtion är låg och främst består av består av mäg- och spritärter för konservenindustrin. Samt gulfröig kokärt. Medan den största andelen av ärt idag odlats till foder (Jordbruksverket, 2025).

5.3 Geografisk spridning och förekomst av lokala namn och sorter

Resultaten visar att den största variationen av lokala namn, sorter och morfologiska beskrivningar förekom inom gråärt och vit- och gulfröig kokärt. För mägärt, spritärt, sockerärt och gulfröig kokärt förekom betydligt färre lokala namn och mindre variation i beskrivningarna mellan olika socknar.

Att många lokala namn och sorter förekom inom gråärt och kokärt kan relateras till att lantsorter av dessa ärttyper fortsatte att odlas relativt länge, då de odlades parallellt med formellt växtförädlade sorter fram till 1950-talet (Bingefors, 1959). Mägärt, sockerärt och spritärt kom däremot tidigare att påverkas av introduktionen av utländska sorter under 1800-talet (Lunden, 1920). Det kan ha bidragit till att dessa ärttyper i mindre grad bevarade sitt ursprung till specifika lokala platser och traditionella sortnamn i Sverige.

Samtidigt visar tidigare studier att även mörghärt, sockerärt och spritärt förekom i många olika sorter i historiska frökataloger (Leino et al., 2023). Att specifika sortnamn endast i begränsad omfattning framträder i frågelistsvaren kan därför indikera att frågelistorna främst visar allmogens och hushållens vardagliga odling snarare än det fullständiga kommersiella sortiment som fanns tillgängligt på marknaden. Frågelistsmaterialet ger därför ett viktigt komplement till tidigare dokumenterade källor om svensk ärtodling.

Att öka kunskapen om lokalsorters ursprung har betydelse både för biologiskt och kulturellt arv. I frågelistsvaren nämns exempelvis bönärt från Vingåkers socken i Södermanland. Denna kan kopplas till sorten 'Sörmländsk bönärt', med namn som antyder ett ursprung från Södermanland. Sorten har odlats av föreningen Sesam sedan 1980-talet, men dess ursprung dessförinnan är okänt (Leino et.al, 2023). Att den förmodade sorten framkommer ha odlats under 1800-talet i Södermanland visar att sorten kan ha en längre odlingshistoria i området, än vad som tidigare beskrivits.

5.3.1 Svårigheter kring namn och benämningar av ärtsorter

Avsaknaden av formella sortnamn under 1800-talet (Börjesson, 2015), blir tydligt i materialet. I Skåne framkommer flera namn på vad som beskrevs som gråärt, varav flera är dialektala namn för gråärt. Det gäller puggor och botten som är ett annat namn för gråärt i Skåne (Leino och Nygårds, 2008), där även butter skulle kunna vara en tolkning av botten. Att klargöra vilka sorter som åsyftas är därför svårt, men en koppling till platsen och idag bevarade sorter i dag kan göras. I Stoby socken i Skåne nämns exempelvis ”puggor” ha odlats. I samma socken har den ännu bevarade sorten 'Puggor från Glimåkra–Ballingslöv' sitt ursprung, dokumenterad sedan år 1883 (Leino et al., 2023). Det går inte att fastställa att frågelistsvaren syftar på just denna sort, men den geografiska överensstämmelsen visar att beskrivningar i frågelistorna skulle kunna bidra till information om idag bevarade lokalsorter.

5.4 Historiska samodlingsgrödor

Samodlingsgrödor till ärt varierade mellan olika regioner över Sverige enligt frågelistsvaren, där havre var den vanligaste samodlingsgrödan, följt av råg. Tidigare litteratur har främst betonat havre som historisk samodlingsgröda till ärt (Osvald, 1959), medan råg i mindre utsträckning har uppmärksammats. Resultaten i denna studie visar dock att även råg förekom relativt frekvent och kan ha haft större betydelse i historiska odlingssystem än vad som tidigare framgått. Ett resultat som kan vara relevant för framtida studier av alternativa stödsädessystem för ärt.

5.5 Metodkritik

Analys av frågelistor som metod innebär både begränsningar och möjligheter. Materialet ger tillgång till detaljerade beskrivningar av historisk ärtodling som sällan dokumenterats i andra källor, särskilt vad gäller lokalsorter, lokala namn användningsområden och odlingsmetoder för självhushållning.

Samtidigt finns flera metodologiska osäkerheter. Frågelistsvaren varierar i beskrivningar och struktur, och många respondenter använde lokala eller dialektala benämningar som idag är svåra att tolka. Eftersom följdfrågor inte kunnat ställas har vissa uppgifter varit svåra att bekräfta eller klassificera, detta gäller särskilt benämningar som ”grönärt”, ”köksträdgårdsärt” och olika lokala namn på ärt, vilka kan ha avsett flera olika ärttyper eller en annan sort. Materialet är även geografiskt ojämnt fördelat. Färre frågelistsvar förekommer från norra Sverige, vilket påverkar möjligheten att jämföra olika delar av landet. Kartorna i studien bör därför främst tolkas som en översikt över dokumenterade förekomster snarare än som en exakt representation av ärtodlingens faktiska omfattning.

Vidare bör beaktas att frågelistsvaren skrevs inom ramen för Nordiska museets dokumentationsverksamhet under 1900-talets första hälft. Då syftet med frågelistorna var att dokumentera en uppfattad försvinnande allmogekultur (Österman, 1991), kan det påverkat både vilka frågor som ställdes och hur Ortsmeddelarna valde att beskriva odlingen. Frågorna kan till exempel i vissa fall uppfattas som ledande. Även urvalet av Ortsmeddelare påverkar materialets representativitet, då frågelistsvaren bygger på frivilligt deltagande och visar därför främst de personer som valt att svara och deras kunskap om den lokala odlingen. Samtidigt framgår att flera Ortsmeddelare beskrev odlingsförhållanden i hela socknen snarare än enbart den egna gården, vilket ger materialet ett bredare perspektiv.

Likt Bo G. Nilsson diskuterar i *Frågelist och berättarglädje* (2003) finns det fördelar och nackdelar med frågelistor, då det är omöjligt att skriva en lista som är perfekt för alla dess besvarade. Vidare argumenterar han för att den aldrig bör ses som misslyckad, då den delar med sig av kunskap långt efter att den författas.

5.6 Vidare forskning

Frågelistsvaren innehåller ett omfattande material som i denna studie endast kunnat analyseras delvis. Fokus har varit på ärttyper, sorter och samodlingsgrödor, medan andra aspekter av odlingen, såsom odlingsmetoder,

utsädeshantering, skördesystem, användning och lokala odlingstekniker, endast behandlats översiktligt. Materialet rymmer därför betydande möjligheter för vidare studier av historisk svensk ärtodling.

I de fall där de sorter som nämns i frågelistsvaren fortfarande finns bevarade i genbanker eller i fortsatt odling kan frågelistsvaren bidra med kompletterande information om äldre användningsområden, egenskaper och andra lokala namn som inte framgår av dagens dokumentation. Vidare forskning skulle även kunna jämföra frågelistsvaren med andra historiska källmaterial, såsom äldre frökataloger, hushållningssällskapens dokumentation och bevarade frösamlingar.

En sådan kombination av historiska, biologiska skulle kunna bidra till en djupare förståelse för hur länge sorterna odlats på en plats, förändrats över tid eller spridits och i så fall hur. Framtida studier skulle även kunna undersöka om vissa av de samodlingskombinationer som angetts i resultatet är särskilt gynnsamma för specifika lokalsorter.

6. Slutsats

Studien visar att svensk ärtodling under perioden cirka 1850–1937 hade hög diversitet i odlade ärttyper, lokalsorter och samodlingssgrödor. Gråärt och vit-och gulfröig kokärt var de mest geografiskt spridda ärttyperna och uppvisade även störst variation av lokala namn och sorter.

Resultaten visar även att samodling av ärt var vanligt förekommande, främst tillsammans med havre och råg. Där regionala skillnader visade att böna samodlades mestadels på västkusten, korn i norra Sverige och att havre förekom över stora delar av landet. Studien visar vidare att svensk ärtodling förändrades under perioden, från huvudsakligen odling för självförsörjningen till humankonsumtion till en ökad inriktning mot foderproduktion och odling till konservindustrin under början av 1900-talet. Frågelistsvaren dokumenterar även en övergångsperiod då lokalsorter och samodlingssystem fortfarande förekom parallellt med formellt växtförädlade sorter.

Slutligen visar studien vikten av frågelistsvaren, människors egna berättelser, som en viktig källa till en ökad kunskap om lokalsorter, historiska odlingssystem av ärt och biologiskt kulturarv.

Referenser

- Aldén, B., Ryman, S. & Hjertson, M. (2009). *Våra kulturväxters namn: ursprung och användning*. Formas.
- Aldén, B. & Ryman, S. (2023). *Svensk sortklassificering av odlade växter [Del 2] Nyttoväxterna och deras grupper*. SLU Tankesmedjan Movium.
<https://movium.slu.se/nyheter/ny-bok-skapar-klarhet/> [2026-04-28]
- Andrews, D.J. & Kassam, A.H. (1976). The importance of multiple cropping in increasing world food supplies. I: Papendick, R.I., Sanchez, P.A. & Triplett, G.B. (red.) *Multiple Cropping*. ASA Special Publication 27. Madison: American Society of Agronomy. <https://doi.org/10.2134/asaspecpub27.c1> [2026-04-20]
- Bingefors, S., Johansson, N. & Rydberg, I. (1986). Improved field pea cultivars for modern farming. I: Olsson, G. (red.) *Svalöf 1886–1986: Research and results in plant breeding*. LTs förlag, s. 185–195.
- Börjesson, A. (2015). *Sorter av köksväxter: svenska priskuranter från 1800-talet till 1930*. Nordiskt Genresurscenter.
<https://www.nordgen.org/media/hssfexhz/sorter-av-ko-ksva-xter-komplett.pdf> [2026-04-26]
- Camacho Villa, T.C., Maxted, N., Scholten, M. & Ford-Lloyd, B. (2005). *Defining and identifying crop landraces*. *Plant genetic resources: characterization and utilization*, 3 (3), 373–384. <https://doi.org/10.1079/pgr200591> [2026-04-15]
- Davis, D. R. (1995). Peas. I: Smartt, J. & Simmonds, N. W. (red.) *Evolution of crop plants*. Harlow: Longman, s. 294–296.
- Gupta, C., Salgotra, R.K. & Mahajan, G. (2021). Future Threats and Opportunities Facing Crop Wild Relatives and Landrace Diversity. I: Salgotra, R.K. & Zargar, S.M. (red) *Rediscovery of Genetic and Genomic Resources for Future Food Security*. Springer, s. 351–364.
- Hagström, C. & Marander-Eklund, L. (red.) (2005). *Frågelistan som källa och metod*. Studentlitteratur.
- Hovinen, S. (1988). Breeding of a protein pea ideotype for Finnish conditions. *Agricultural and Food Science*. 60(1), s. 7-72.
<https://journal.fi/afs/article/view/72276> [2026-05-15]
- Israelsson, L. (2007). *Handbok för köksträdgården*. 2 uppl., Wahlström & Widstrand.
- Jordbruksverket (2011) *Jordbruket i siffror åren 1866–2007*. Jordbruksverket
<https://jordbruksverket.se/download/18.7d191a0317b2dcce63388e18/1628781102867> [2026-05-20]
- Jordbruksverket. (2025). *Jordbruksmarkens användning 2025. Slutlig statistik*. JO0104. Jordbruksverket. <https://jordbruksverket.se/om-jordbruksverket/jordbruksverkets-officiella-statistik/jordbruksverkets-statistikrapporter/statistik/2025-10-22-jordbruksmarkens-anvandning-2025.-slutlig-statistik> [2026-05-20]

- Leino, M.W. & Nygårds, L. (2008). *Puggor och pelusker – svenska lokalsorter av ärt*. Svensk Botanisk Tidskrift, 102(3–4), s. 153–162.
- Leino, M.W., Nygårds, L. & Börjeson, A. (2023). *Klint Karins kålrot och Kurt Jönssons bondböna: svenska lokalsorter och deras historia*. 1:a uppl., SLU.
- Lithourgidis, A.S., Dordas, C.A., Damalas, C.A. & Vlachostergios, D.N. (2011). *Annual intercrops: an alternative pathway for sustainable agriculture*. Australian Journal of Crop Science, 5(4), s. 396–410.
- Lundén, O. (1913). *Köksväxtodling : handbok för trädgårdsodlare och trädgårdsundervisningen: med 169 illustrationer*. Norstedt.
- Lyttkens, A. (1904–1906). *Svenska växtnamn*. Fritzes.
- Nationalencyklopedin (u.å.). *Corona*.
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/corona> [2026-05-05]
- Nilsson, B. G., Waldetoft, D. & Westergren, C. (red.) (2003). *Frågelist och berättarglädje: om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*. Nordiska museets förl.
- Nordiska museet (1937). Frågelista 68: Ärtodling. Frågelistsvar i Nordiska museets arkiv, Stockholm.
- Ortman, T., Sandström, E., Bengtsson, J., Watson, C.A. & Bergkvist, G. (2023). Farmers' motivations for landrace cereal cultivation in Sweden. *Biological Agriculture & Horticulture*, 39(4), 247–268.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01448765.2023.2207081> [2026-05-26]
- Osvald, H. (1959). *Åkerns nyttoväxter*. Sv. litteratur.
- QGIS Development Team. (2025). *QGIS Geographic Information System*. Open Source Geospatial Foundation. <https://qgis.org> [2026-04-01]
- Sjödin, J. (1997). Trindsäd. I: Olsson, G. (red.) *Den svenska växtförädlingens historia: jordbruksväxternas utveckling sedan 1880-talet*. Kungl. Skogs- och lantbruksakademien. s. 215–222.
- Svensk kulturväxtdatabas (SKUD). (u.å.). *Pisum Sativum*.
<https://skud-app.blomsterlandet.se/search> [2026-04-21]
- Westling, M., Leino, M.W., Wennström, S. & Öström, Å. (2024). *Sensory variation of landrace peas (Pisum sativum L.): Impacts of variety, location, and harvest year*. Food Science & Nutrition, 12(9), s. 6498–6508.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/fsn3.4287>
- Zeven, A. C. (2000). *Traditional maintenance breeding of landraces: 1. Data by crop*. *Euphytica* 116. s. 65-85.
- Österman, A. (1991). *Människors egen historia. Om Nordiska Museets frågelistor*. Nordiska museet.

Bilaga 1

NORDISKA MUSEET
Stockholm Ö

Etnologiska
undersökningen.

Frågelista 68.

ÄRTODLING.

Sedan tusen år tillbaka ha våra fäder odlat ärter och ännu intill våra dagar har ärtodlingen mångenstädes varit av stor betydelse för försörjningen. Under tidernas lopp ha metoderna för odlingen av detta sädesslag växlat liksom de växlat från den ena trakten till den andra. Sannolikt ha också olika metoder vid odlingen tillämpats på gårdar av olika storlek (t.ex. bondgårdar och små torpställen) och under växlande klimat och väderleksförhållanden. Det är för att få en uppfattning om ärtodlingens betydelse förr och nu och för ernående av kunskap om ärtodlingens olika metoder under särskilda förhållanden, som denna frågelista tillkommit.

Ärternas betydelse i hushållningen.

Odlades ärter blott för den egna gårdens behov eller såddes så mycket, att någon del av skörden beräknades till avsalu? Hur är förhållandet härvidlag nu i jämförelse med förr?

En god uppfattning om ärtodlingens omfattning kan man få genom att jämföra, hur mycket ärter som såddes i förhållande till övriga, samtidigt förekommande sädesslag (såsom vete, råg, korn, havre).

Mins man, att ärter lämnades i tionde? Var det som stråsäds- eller som trindsädstionde?

+

Förekom ärtodling särskilt till grönbete för kreatur? Vilka djur höllos i sådant fall på ärtlandet? Förekom kanske grönbetning av ärtlandet endast i sådana fall, då ärterna före mognaden skadats av frosten?

2.

Sli.drte mo.n !l.rtor, som skl)rdndes till grOnfoder? Ftlr vilka krcatur vnr dette. uvsott?

Begognades tirthulm som vinterfoder At kreatur? Vilka djur utfordrades i fBrsta hnnd h!irmcd? Kan dot anses, ntt !irtcr odlades 1 nagon mAn med sarskild tanke pA att fA den urtrtlskade balmon till kreatnrsfoder? Eller ftlrbrukades den, pA dot att intet skulle ftlrfaras?

Har man odlat tirtcr till grtlngodsling av Aker? Ftlrc-kom sudaut ttlrc de modorna grtlngOdslingsmctoderna?

-t-

Ftlrokom det att grona, omognn tlrtror brukades i hushal-J.et som mflnn:i.skoftllda? Var det sj!ilva il.rterna 01-ler **hela ll.rt-**skidor, som kollllllo ifraga i sadant fall?

Brukndes ue mogna !irterna - trinds!l.desspannmalen - uteslutande som m!inniskofodu eller nyttjades de **ocksa** som kreatursfoder? Mjolligen for gtldniug av vissa slaktdjur? I vilkon form?

I vilka fall forekommo !irterna heln (omalda) till fo-da? Klinner Ni ti.11 dem 1 annat bruk iin som artsoppa? T.ex. stekt i panna med smor eller annat fett? Brukade man rosta !l.rter och koka "kaffe" av dem? Eller anv!!ndes de for att dryga ut det riktiga kaffet?

+

Hur formaldes arterna till mjol? Muste !l.rterna genom-**ga** nagon torkningsprocedur fore malningen?

Ntimn vilka rnatratter av Urtmjol som forekommit och !l.nnu forekomma, beskriv dem och ungiv ortens bentlmningar pa dem! Kokade man grot och vlHling av mjolet? I vilken ut-strackning brukades sadana matratter av **tmjtl** i hushallen?

Var det vanligt forr med artbrod? Forekom det ltret om elier blott viss tid **pa** aret eller vid nogot s!irskilt tillfalle? Beskriv hur detta brod var beskaffat? Forckom det som mjulcbrlld eller torrt?

Forekom artbrod av mero tillftlllig art, som avvek frnn det vanliga brodet i form eller bakningssatt? Hade det silrskilt narnn? {Sa t,ex. **tmjtl** pa nagon trakt i Dalarna

namnet "ärtsugga" bekant.)

Brukade man blanda in ärtmjöl vid brödbakning av mjöl av annan spannmål?

Bakade man bröd av ärtbland, d.v.s. mjöl av blandsäd, t.ex. havre + ärter? Brukades sådant mjöl även till gröt och andra maträtter?

Ansågs ärtbröd vara bättre eller sämre än annat i hushållet vanligt bröd (angiv varav detta var bakat!)? Ansågs ärtmjölskosten vara hälsosam och vällsmakande kost eller tvärtom?

Sådden.

Vilka slags ärter voro föremål för odling (bräaerter, vitärter, gråärter, östgötaärter o.s.v.)? Om flera sorter odlades på orten, så karaktärisera dem och angiv skälen, ifall någon särskild sort föredrogs framför en annan. Var t.ex. en sort bättre ägnad till kokärter en annan till förmalning?

Hur var ärtodlingen inpassad i växtföljden, d.v.s. i vilken ordning odlade man de olika sädesslagen och däribland ärterna på ett visst åkerområde?

Krävde ärterna någon särskild jordmån för att gå bra till? Skulle åkern behandlas och bearbetas på särskilt sätt före ärtsådden? Vilka gödsel- och förhållanden krävde ärterna?

När var rätta tiden att så ärter? Var det någon bestämd kalenderdag, vid vilken ärtsådden borde vara färdig? Eller fanns det särskilda märken, som iakttoges och efter vilka såningstiden rättade sig? - Skulle ärterna sås i ny eller nedan? Iaktogs att sådden skedde vid viss vindriktning? Varför?

Brukade utsädesärterna behandlas på något sätt före sådden? Rensades de? Företog man någon åtgärd med utsädet t.ex. för att påskynda groningen?

Hur gick själva sådden till? Vem sådde? Hur bars utsädet? Bredsåddes ärterna eller såddes de i öppen fåra? Hur tjockt skulle man så ärter? Finns det talesätt, som

anger någon regel härvidlag? Hur myllades ärterna - med ärjekrok eller harv? Var det noga med hur djupt de myllades? Har man i äldre tid nyttjat något slags ärtmaskin? Hur såg den ut?

Sådde man alltid oblandat utsäde av ärter? Eller såddes de som blandsäd tillsammans med annat utsäde, t.ex. havre, till s.k. ä r t b l a n d? Varför skedde så? Har man brukat så ärter tillsammans med bönor?

Brukade man risa ärtåker? Varför? Vid vilken tidpunkt i förhållande till sådden gjorde man detta och vad för slags ris begagnades? Förekom det, att man i stället för att risa bredde ut halm på ärtlandet?

Sökte man på något sätt skydda det nysådda ärtlandet mot fåglar, som kunde plocka upp utsädet?

Skörden.

Vilken tid beräknades ärterna vara mogna till skörd under normala förhållanden? Hade man några särskilda kännetecken (färgen på ärtskidorna eller dylikt), som utmärkte mognadsgraden? Eller utröntes man mognadsstadiet genom undersökning? Hur gick man då tillväga?

Hur skördades ett risat ärtland? Plockade man först bort riset? Brukade man plocka eller rycka upp ärtrevorna med händerna? Vad kallas detta (ryska, rösta, må, hacka o.s.v.)? Eller begagnade man skära? Beskriv noga hur dessa skördemetoder praktiserades, ifall de förekommo; hur man tog upp och samlade de med händerna upprivna eller de med skäran mejade ärtrevorna och hur de fördes samman till högar, bundna till kärvar o.s.v.!

Brukade man i stället för dessa metoder skörda ärtlandet med lie? Användes härvid en slö lie, så att ärtrevorna i själva verket rycktes upp? Där lie brukades, skar eller mejade man då m o t eller i f r å n den oskurna delen av åkern?

Hur förfor man med den mejade ärthalmen? Då man mejade eller skar ifrån, fick den då ligga i sträng under

mejningen eller fördes den tillsammans, allteftersom arbetet fortskred? Hur bar man sig åt, ifall man skar eller mejade emot? Måste man då hindra kärvar för att få undan det mejade ur slaget? Band man kärvar även i förra fallet? Vad tog man till band åt kärvarna? - Äro kärvarna en senare metod?

Beskriv i anslutning till ovanstående frågor, hur man skördade ett orisat ärtland och en åker med ärtbland!

Torkningen.

Fingo de mejade ärtarna ligga och torka obundna i strängar eller högar? Vad kallades dessa: ärtforor, ärtvänder, givor, fång? Eller breddade man ut dem på marken eller på stenar och dylikt eller hängdes de upp t.ex. på gårdesgårdar? Färdigtorkades ärtarna sålunda eller var det endast en färdigtorkningsprocedur, varefter de färdigtorkades på annat sätt?

Använde man särskilt konstruerade torkställningar för ärtarna? Beskriv i så fall dessa noggrannt och helst även med hjälp av teckningar (jfr bilderna)! Vad kallades sådana torkställningar (ärtkyrka, krake, snes, gista, krakmänn, galge, hjulle, hässja o.s.v.) på Eder ort? Angiv även benämningarna på torkställningens viktigaste delar!

Sattes sådana torkanordningar upp på själva ärtåtern? Eller hade de sin givna plats t.ex. invid ladan eller på eller invid gårdsplanen? Voro de kringgårdade

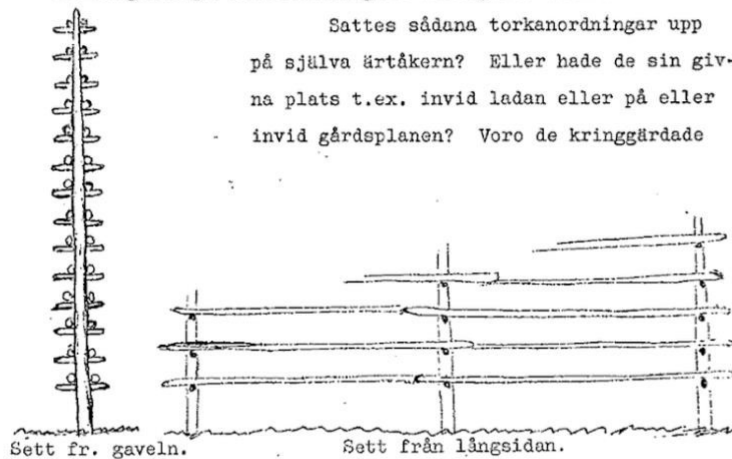

Bild 1. Hässjegolv för ärtar.

Hur många stånglängder stort och hur många stänger högt var ett sådant hässjegolv?

Bild 2.

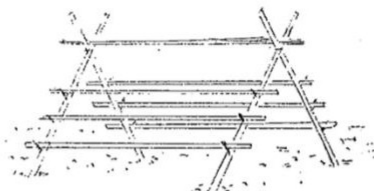

Bild 3.

Vilken storlek hade ovan antydda torkställningar?

(t.ex. med stengärde eller annat stängsel)? Förekom det, att de fingo stå uppe året runt? Eller togos de ned efter varje torkningsperiod? Var lagrades de då under den tid, de ej begagnades?

Kunde dessa torkställningar användas även för andra sädeslag och i så fall vilka?

Beskriv huru man satte upp ärterna till tork! Om man brukade sätta dem på störrar - snesa dem - band man dem då först till kärvar eller snesades de obundna? Huru var snesstören beskaffad och hur hindrades ärthalmen att sjunka till marken? Begagnades något redskap vid snesningen?

Hur hängde man upp ärterna på de hässjegolvsliknande ställningarna (fig. 1) eller på sådana anordningar som fig. 2 och 3 anger? Använde man en pall (gistpall) att stå på vid uppsättningen? Begagnade man en särskild gaffel (ärttjuga) för uppsättningen? Brukades så stora och höga torkställningar att en person måste hålla till uppe på ställningen och ta emot ärthalmen som en medhjälpare skickade upp?

Fanns det torkställningar som voro försedda med något slags tak? Eller skyddades den upphängda ärthalmen genom påläggning av skyddstäckning av något slag?

Hur länge behövde ärterna sitta på tork vid tjämlig väderlek?

+

Förekom det, att man plockade ärtskidor på ärtåkern

7.

efter skörden? Var detta fallet blott hos sämre lottade? Fingo de fattiga plocka ärtskidor på de stora gårdarnas åkrar?

Var det brukligt, att ärtskörden avslutades med skördefest? Inbjödos grannarna till denna? Hur kallades festen (krakekalas?) och hur gick det till vid densamma?

Tröskningen.

När utfördes tröskningen av ärtorna, omedelbart sedan de intagits från utetorkningen eller någon tid efteråt? Hur lagrades i senare fallet ärtorna till tröskningstiden?

Vilka redskap brukades vid tröskningen? Hade man särskilda slagor, som t.ex. voro lättare än de vanliga? Eller begagnades de vanliga slagorna men hanterades på särskilt sätt? Beskriv själva tröskningsförfarandet!

Vartill användes den urtröskade ärthalmen?

Hur rensades de tröskade ärtorna? Risslades ärtdråsen? Användes dryfta eller dryftetråg för att få ärtorna rena från boss och damm? Eller brukades ärträna eller ärttråg för rensningen? Hur tillgick den med dessa redskap?

Hur och var förvarades ärtorna sedan?

+ + +

18.10.37.

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU kan publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver i sådana fall godkänna publiceringen. I samband med att du godkänner publicering kommer SLU även att behandla dina personuppgifter (namn) för att göra arbetet sökbart på internet. Du kan närsomhelst återkalla ditt godkännande genom att kontakta biblioteket.

Även om du väljer att inte publicera arbetet eller återkallar ditt godkännande så kommer det arkiveras digitalt enligt arkivlagstiftningen.

Du hittar länkar till SLU:s publiceringsavtal och SLU:s behandling av personuppgifter och dina rättigheter på den här sidan:

- <https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>

☒ JA, jag, Rebecca Wiman har läst och godkänner avtalet för publicering samt den personuppgiftsbehandling som sker i samband med detta.

☐ NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse till att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.